

Corneliu Barborică

MESIANISMUL SLAV CA TEORIE GLOBALĂ ȘI REMEDIU UNIVERSAL

Izvoare

Vecinătatea geografică, contactele politice, de prietenie sau adversitate, legăturile culturale sau religioase determinate de apartenența la anumite zone ale civilizației europene, au făcut să se mențină în permanență vie, la toate popoarele slave, conștiința înrudirii lor etnice. Cronicile, legendele, scrierile cu caracter religios sau istoriografic din epoca veche vorbesc despre originea comună și despre așezările slavilor în Europa. O dovadă a continuității acestei conștiințe este și păstrarea în textele amintite a cuvântului *slav* ca termen generic, chiar și după ce popoarele slave s-au diferențiat, dându-și alte nume, acelea pe care le cunoaștem astăzi: ruși, ucraineni, bieloruși, polonezi, cehi, slovaci, sârbi, bulgari etc. La popoarele slave, situate în spațiul estic și sud-estic al Europei, această conștiință s-a menținut mai ales datorită limbii slavone și culturii în această limbă.

Începând din secolul al XVI-lea și mai ales din cel de al XVII-lea, simpla conștiință a înrudirii etnice și lingvistice se transformă în dorință de colaborare politică sau religioasă. Dar abia în secolul al XIX-lea, cu precădere în perioada romantică, va deveni o idee de temelie în culturile și literaturile slave, inclusiv în conduita politică a popoarelor slave.

Scrierea, limba literară slavonă, precum și primele texte scrise în această limbă s-au născut în secolul al IX-lea pe teritoriul Moraviei Mari, stat slav care, la un moment dat, se întindea peste o parte din Panonia, Slovacia, Moravia și Boemia de astăzi. Căutând să se emancipeze de vecinul său mai puternic de la vest, Imperiul franc de răsărit, cneazul morav Rastislav caută să stabilească legături cu Bizanțul. De altfel, interesul era reciproc. Amândouă statele se învecinau cu bulgarii, iar Bizanțul avea de mai multă vreme dificultăți cu ambiția expansivă a acestora spre sud. Așa se explică de ce cneazul morav a trimis o solie la împăratul Mihail al Bizanțului, cerându-i misionari care să propovăduiască religia creștină și să organizeze instituțiile ecleziastice pe teritoriul statului său (863).

Conștiința comunității de obârșie apare chiar în unele dintre primele texte scrise în limba slavă veche. În legenda despre viața lui Metodie i se atribuie împăratului bizantin aprecierea după care cei doi frați misionari, Chiril și Metodie, vorbeau „curat în limba slavă” și tocmai de aceea, deși proveneau din regiunea Salonicului, i se păreau potriviți pentru a propovădui cuvântul Domnului într-o altă zonă pe care, după cum se vede, o considera din punct de vedere etnic și lingvistic una și aceeași cu cea din Balcani. Într-un panegiric poetic, *Cuvânt de laudă pentru Chiril filozoful*, Clement de Ohrida, referindu-se la etnie, folosea

același termen generic, numind-o „norodul slav”. O oarecare diferențiere între neamurile slave exista încă din secolul al IX-lea, de vreme ce în legendele privitoare la activitatea celor doi misionari se vorbește despre moravi, iar slavii din Balcani erau numiți bulgari, dar paralel s-au folosit și au continuat să se folosească fără întrerupere termenii generici de „neam slav” și „limbă slavă”. Bulgarii erau nu numai bulgari, ci și slavi, rușii erau nu numai ruși, ci și slavi etc.

O amplă imagine a unității primare și a dispersării ulterioare a slavilor o oferă așa-zisa *Cronică a lui Nestor*, cea mai veche scriere istoriografică rusească, provenind din secolul al XII-lea. Povestea începe cu presupusa plecare a slavilor din Babilon; ei s-ar fi așezat pe Dunăre, în zona carpato-balcanică, formând aici substratul peste care s-au suprapus valahii (romanii). Patria comună a slavilor ar fi fost deci situată la nord și la sud de Dunăre, de unde s-ar fi răspândit luându-și nume diferite, dar continuând să fie numiți de autor „slavi”:

Mulți ani în urmă, slavii se stabiliră pe Dunăre, unde este acum țara ungarilor și a bulgarilor. De aici slavii se răspândiră pe pământ și au primit nume după țările unde s-au așezat [...]¹. Căci era un singur popor slav, slavii care erau așezați pe Dunăre și au fost supuși de unguri, și moravii, și cehii, și polonii care se numesc acum ruși. Pentru ei s-a tradus mai întâi în Moravia Sfânta Scriptură, iar scrisul și limba s-au numit slave...²

Cronicile rusești medievale (*Letopisețul de la 1494*, *Letopisețul de la 1512*, ca și *Cronica de la Nikon* și *Stepennaia kniga* – Cartea rangurilor, ambele din secolul al XVI-lea, precum și altele) au reluat, afirmă V.I. Șah-matov, aproape textual ideile lui Nestor despre unitatea primară a slavilor; mai mult chiar, pe măsură ce statul moscovit se extindea și căpăta putere, ideea unității slave devine un fel de drapel ce exprima cât se poate de elocvent ambițiile și forța încă latentă a acestui stat, care va ajunge peste câteva secole să domine Europa. „Nu s-a păstrat aproape nici o cronică rusească în care să nu se vorbească de unitatea slavă... Cărturarii paleoruși nu s-au mulțumit doar cu transcrierea unor pasaje din *Cronica lui Nestor* și să opereze doar modificări redacționale, ci și-au însușit în mod conștient ideea slavă”³.

După căderea Constantinopolului și instalarea puterii otomane în Balcani, Rusia a încercat să preia rolul avut cândva în creștinătate de Imperiul Bizantin, expri-mând năzuința de a face din Moscova „a treia Romă”, năzuință care, chiar dacă nu s-a împlinit în plan eclezi-astic, trăda voința de mare putere a statului moscovit. Ideea, care s-a dovedit profitabilă pe plan politic, este proclamată în *Letopisețul de la 1512* și mai ales în *Stepennaia kniga*, o scriere despre cnezii ruși de la Riurik la Ivan cel Groaznic. Evocându-se vremurile unității de odinioară a slavilor, în *Stepennaia kniga* se formulează ideea reunificării politice a tuturor slavilor într-un singur stat. Pentru prima dată conștiința înrudirii etnice și lingvistice se transformă în idee activă cu caracter politic. V.I. Șahmatov face la această cronică următorul comentariu semnificativ:

¹ G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei României*, vol. VII, *Cronica lui Nestor*, București, 1935, p. 34.

² *Ibidem*, p. 47.

³ V.I. Șahmatov, *Slavjanskaja ideja u drevnerusskich knižnikov*, în *Sbornik prácí sjezdu Slavistů*, Praga, 1932, p. 384-385.

Este o teorie preferată a autorului *Cărții rangurilor* (cea privitoare la statul slav comun – n.n.), căci o repetă de trei ori. Totodată nu este vorba de o simplă informație istorică, deoarece stăpânitorii moscoviți au avut întotdeauna grijă ca, prin precedente istorice, să-și demonstreze drepturile lor istorice asupra unora sau altora dintre țări. Moscovitul a visat întotdeauna ca „marea noastră țară rusească” să se ridice din nou la „măreția ei de odinioară, cum a fost la început, pe vremea marelui cneaz Vladimir”, pentru ca „să strălucească vestita cetate de scaun a Moscovei ca un al doilea Kiev”⁴ (Citatele selecționate de Șahmatov sunt din *Letopisețul de la Kazan*).

Deși s-au atașat ca orientare religioasă de Roma, iar ca orientare culturală de Occident, și croații au păstrat vie în memorie conștiința apartenenței lor etnice și lingvistice la lumea slavă. Memoria conservatoare a croaților (punând deocamdată în paranteză conflictele ulterioare din fosta Iugoslavie), trebuie pusă pe seama unui instinct firesc de supraviețuire națională, ei situându-se, ca și slovenii, la periferia lumii slave și în vecinătatea unor grupuri etnice total diferite, precum erau germanii și italienii, aceștia având și un plus de civilizație și forță politică. Un alt factor de menținere a conștiinței slave a fost și utilizarea până mai târziu (secolul al XV-lea) a slavonei și chiar a celei dintâi scrieri slave, cea glagolitică, paralel cu limba latină. Rezistența tradiției slavone a fost atât de mare, încât papa Inocențiu al IV-lea s-a văzut nevoit ca, în anul 1244, să le permită călugărilor din numeroasele mănăstiri benedictine din Istria, Dalmația și insula Krk să folosească slavon, în cazul că nu cunosc limba latină. Cu caractere glagolitice a fost tipărit, de pildă, *Liturghierul de la 1483*.

Istoriografia croată veche, stimulată și de interesul papalității pentru cucerirea unor noi zone de influență în Europa răsăriteană ortodoxă, tratează adesea pe larg și savant despre evoluția istorică a slavilor. Este cazul lui Vicko Pribojević, călugăr dominican, autorul lucrării *De origine succesibusque Slavorum* (Despre originea și evoluția istorică a slavilor, 1532) sau al lui Mavro Orbini, cu lucrarea scrisă în limba italiană *Il regno dei Slavi* (1601).

Cel mai interesant moment al evoluției ideii de conlucrare dintre slavi, după cronică rusească *Cartea rangurilor*, îl reprezintă activitatea croatului Juraj Križanić (1618–1683), un cărturar deosebit de instruit. A urmat școala iezuită de la Zagreb, a făcut studii de teologie și filosofie la Graz, apoi la Bologna și Roma, învățând limbile clasice, dar și rusa.

În anul 1641, la vârsta de numai 23 de ani, a înaintat Congregației propagandei (*Propaganda fide*) de pe lângă Scaunul papal cererea de a i se permite plecarea în Rusia, cu scopul de a propaga acolo ideea unificării slavilor ortodocși cu Biserica Romano-Catolică. Cererea i-a fost inițial respinsă, totuși, după cinci ani, în 1646, a fost trimis la Smolensk, la Episcopia catolică de acolo. Smolenskul era la acea dată încă sub stăpânirea poloneză. În anul următor însoțește o misiune poloneză la Moscova, unde rămâne vreme de două luni. Fiind rechemat la Roma, face repetate cereri de a pleca din nou în Rusia în scopul aceluiași demersuri unificatoare pe care le mai invocase, dar este mereu refuzat. Până la urmă pleacă fără autorizația papală.

Scopul lui (pe care îl aflăm de la V.I. Piceta, cel mai avizat cunoscător al operei lui Križanić) era „de a opri războiul rușilor cu Polonia și de a-i spune țarului: Tu ești singurul, o, țarule, care ne ești acum dat de Dumnezeu să-i ajuti

---

⁴ *Ibidem*, p. 389.

pe slavii de peste Dunăre, și pe leși, și pe cehi să învețe să cunoască apăsările și rușinile lor, să se gândească la luminarea neamului și jugul nemțesc să alunge de la porțile lor”⁵. Numai că, probabil spre uimirea lui, la Moscova nu este primit cu ospitalitate, dimpotrivă, este considerat vagabond și deportat la Tobolsk în Siberia, unde a stat cincisprezece ani, timp suficient de meditație, în care convingerile lui panslave, în loc să slăbească, s-au conturat cu și mai mare claritate. În cele din urmă, în 1678, după urcarea pe tron a țarului Fedor Alexeievici, i se îngăduie revenirea la Moscova, dar el părăsește Rusia și se așează la o mănăstire din Lituania. De aici vrea să se întoarcă la Roma, dar nu i se permite. Fuge de la mănăstire, se înrolează în armata regelui Poloniei, Jan Sobieski, și moare în luptele de la Viena în anul 1683.

În biografia lui Križanić sunt multe momente obscure. De aceea nu este deloc sigur că și-a păstrat până la capăt convingerile panslave; de ce a părăsit Rusia și de ce a dorit să se reîntoarcă la Roma? Iar înrolarea lui în armata lui Sobieski trebuie pusă mai degrabă pe seama faptului că bătălia de la Viena putea să se termine dezastruos pentru întreaga Europă creștină.

Oricare ar fi fost meandrele gândirii lui Križanić, posteritatea nu are altă posibilitate de a-i judeca ideile decât după singura sa operă ce s-a păstrat în manuscris și a fost publicată abia în secolul al XIX-lea în Rusia: *Politica sau Convorbiri despre cărmuire*. Se vede din această scriere formația sa de erudit umanist care își sprijină argumentele raportându-se la nume ilustre, precum Homer, Platon, Aristotel, Plutarh, Cicero, Titus Livius, Machiavelli.

Politica este o scriere de orientare panslavă. Autorul afirmă că toate popoarele slave au fost cândva libere și au avut regi proprii. Germanii au fost însă neamul care a provocat declinul statelor slave și a contribuit la împușinarea populației lor. În zonele periferice, slavii au fost fie asimilați, fie dislocați prin infiltrări germanice; orașele cehe și polone, scria el, sunt pline de nemți care manifestă un dispreț profund față de populația băștinașă. El propunea ca toți slavii să se strângă în jurul Rusiei, să formeze un stat unic și să vorbească o singură limbă. De altfel, și limba în care și-a redactat lucrarea este un amestec de slavonă, rusă și croată.

Venind dintr-o altă lume, cea occidentală, ajunsă la un grad superior de cultură și civilizație, Križanić vede realitățile rusești cu luciditate, având numeroase obiecții. După el, Rusia ar trebui să se modernizeze ca mod de organizare politică, recomandând, în esență, proiectul lui Machiavelli. Idealul de cărmuire recomandat era monarhia absolută și luminată. De la monarh pretinde înțelepciune și bunătate. Puterea statului ar trebui să se bazeze nu pe bogăția monarhului, ci pe cea a supușilor săi. Recurgându-se la anumite reforme, se va ajunge la o prosperitate generală a tuturor cetățenilor. Străinii – dintre care îi menționează pe nemți și pe greci – trebuie înlăturați din activitățile meșteșugărești și negustorești. În sensul teoriei sale a unificării tuturor slavilor, a aprobat actul de unire dintre Rusia și Ucraina – eveniment care s-a petrecut chiar în timp ce el se afla la Moscova –, cu condiția ca ucrainenilor să li se acorde o anumită autonomie. Acesta este demersul utopic panslav al lui Juraj Križanić.

---

⁵ V.I. Piceta, *Iuri Križanić i ego otnošenje k ruskomu gosudarstvu*, în *Slavjanskij sbornik*, Moscova, 1947, p. 207.

Utopic, pentru că în secolul al XX-lea, de exemplu, croații n-au avut dorința să se mențină în uniune statală federativă nici măcar cu un grup mai restrâns de neamuri slave, dintre care sârbii le erau cei mai apropiați, vorbind și scriind în același idiom.

Și la polonezi s-a conservat din cele mai vechi timpuri sentimentul comunității etnice cu ceilalți slavi. De altfel, poziția geografică a Poloniei era favorabilă unei asemenea conservări: la sud se învecinau cu cehii și slovacii, iar la răsărit cu ucrainenii, bielorușii, iar, în momentele de maximă expansiune, și cu rușii. Organizați de timpuriu într-un stat puternic (Polonia a fost ștearsă de pe harta Europei la 1795), aspirând să-și extindă domi-nația cât mai departe peste ținuturile ortodoxe răsăritene, polonezii au gândit întrucâtva altfel relațiile lor cu ceilalți slavi. La apogeul puterii lor, chiar și atunci când nu mai aveau nici o putere, dar trăiau visuri romantice, polonezii și-au atribuit lor rolul mesianic de unificatori ai tuturor neamurilor slave într-un singur stat – contrar aspirațiilor rusești.

La începuturile istoriei lor, polonezii au avut relații strânse cu cehii și slovacii. Moravia Mare se întindea la un moment dat peste Vistula mijlocie și ținuturile Cracoviei. Primii regi cehi și polonezi erau în raporturi de rudenie, moștenind adesea coroana unul de la celălalt. La sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui de al XVI-lea, dinastia poloneză a Jagellonilor a stat pe tronul Boemiei. Cele dintâi manifestări literare sunt legate, în Polonia, de activitatea episcopului praghez Vojtech-Adalbert, mort în anul 997. A fost un om instruit; stagiul monahal l-a făcut la mănăstirea Monte Cassino din Roma. Lui i se atribuie cel mai vechi text poetic polonez, o rugăciune pentru Fecioara Maria (*Bogurodzica*), care a circulat și la cehi și la slovaci. După moarte a fost sanctificat. Viața și activitatea lui puse în slujba creștinismului au fost glorificate în mai multe legende scrise în limba latină.

Deși s-a menținut ferm pe poziții romano-catolice, Polonia a manifestat totuși o anumită toleranță față de mișcările de reformă religioasă – la începutul acestora –, ba chiar a recepționat de la vecinii lor cehi unele idei husite. În anul 1415, la sinodul episcopal de la Konstanz, convocat pentru a discuta „ereziiile” lui Jan Hus și Jeronym de Praga, episcopii polonezi au luat partea celor doi învățați cehi, încercând să evite condamnarea acestora la pedeapsa capitală. Dar momentul cel mai de seamă în relațiile dintre cehi și polonezi în epoca veche îl reprezintă activitatea literară a lui Mikołaj Rej (1505–1569), care a fost receptiv la ideea husită și luterană a introducerii limbii naționale – fenomen care începuse să ia amploare și în alte țări – în oficierea serviciului religios și în literatura religioasă. A tradus primul psalmii lui David în limba polonă, luând ca model psaltirea cehă husită. Cu Mikołaj Rej începe o eră nouă în literatura polonă: cea a literaturii în limba națională.

Ne-am referit la relațiile polono-cehe, care au fost, îndeobște, fertile. Nu același lucru se poate spune și despre relațiile polonezilor cu slavii de la răsărit, cu Rusia și Ucraina. Polonia a căutat să se extindă cât mai mult spre răsărit, războindu-se cu statul moscovit și alipindu-și pentru câteva secole teritoriile ucrainene de la vest de Nipru. Dar, pe plan cultural, Ucraina a avut de câștigat de pe urma contactelor cu Polonia, un flux de idei și forme literare noi îmbogățind

cultura ucraineană mai ales în secolul al XVII-lea. După pactul de unificare de la 1667, Ucraina trecută sub aripa Moscovei va intra într-un prelungit declin cultural ca urmare a presiunilor din ce în ce mai mari de a scoate din uz limba ucraineană ca limbă literară și a o înlocui cu limba rusă. În plus, în acele timpuri, însăși cultura rusă nu ținea pasul cu cea occidentală, începând să se modernizeze abia prin cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Secolul al XVII-lea aduce și în gândirea poloneză, deși poate doar într-un plan secund, semne ale activizării conștiinței comunității de obârșie, firește, într-o versiune care poartă pecetea orgoliului „Republicii Polone”, cum se intitula în mod oficial regatul Poloniei. Cercetătorul ceh al raporturilor interslave, Frank Wollman citează scrierea prea puțin cunoscutului Wojciech Dębolecki *Instaurarea unei stăpâniri unice în lume* (Wywód jedynowładnego państwa świata, 1633)⁶, o veritabilă fantasmagorie, care are doar scuza de a fi fost precedată în istorie de diverse încercări de cucerire a întregii lumi. Autorul își manifestă dorința ca Polonia să unifice întreaga Europă sub stăpânirea ei. El evocă în sprijinul acestui deziderat mulțimea și întinderea teritorială de odinioară a slavilor. Polonii, afirma el, sunt slavi, iar slavii sunt sarmații din vechime, un popor extrem de numeros și cu mare faimă. După părerea lui, limba slavilor este limba vorbită inițial de toate popoarele pământului, chiar și de perechea edenică, Adam și Eva. În concluzie, regele Poloniei îi va bate pe turci și va instala capitala sa și a întregii lumi în munții Libanului, acolo de unde a venit Polach, strămoșul polonezilor.

După interzicerea liturghiei în limba slavonă (885) și introducerea limbii latine în activitățile cultice au mai trecut cel puțin două secole până când rezistența slavonei să fie înfrântă definitiv pe teritoriul unde trăiau cehii și slovacii. În Boemia, centrul de rezistență a devenit mănăstirea Sázava, care a întreținut legături cu biserica răsăriteană de la Kiev; călugării de aici scriu și traduc în limba slavonă. Ei au apărat dreptul la liturghie în limba slavonă și prin scrieri în limba latină, cum este *Vita minor*, o legendă despre viața sfântului Prokop, întemeietorul mănăstirii, scrisă după anul 1200. Din secolele al X-lea și al XI-lea s-au păstrat mai multe scrieri în slavona bisericească: *Carte despre obârșia și suferința sfântului cneaz Václav*, *Viața sfântului Benedict*, *Fragmentele glagolitice de la Praga*, *Foile de la Kiev* etc.

Reacția împotriva slavei vechi a fost deosebit de puternică. Autorul celei mai vechi cronici cehe, provenind de la începutul secolului al XII-lea, Kosmas, nu mai pomenește nimic despre Moravia Mare și despre activitatea lui Chiril și Metodie, ignorând și existența celorlalte neamuri slave, în marea lor majoritate anexate creștinis-mului răsăritean. El își începe *Cronica* după tipicul cronicilor medievale, cu episodul biblic al construirii Turnului Babel și al amestecului limbilor. După Kosmas, neamul cehilor coboară direct din neamurile babilonice. În schimb, autorul unei cronici versificate în limba cehă, provenind de la începutul secolului al XIV-lea, *Cronica lui Dalimil*, îi plasează pe cehi într-o filiație slavă. După el, cehii se trag din sârbi și croați, iar aceștia, coborau, la rândul lor, din noroadale Babilonului:

---

⁶ Frank Wollman, *Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů*, Praga, 1958, p. 36.

Printre ei și sârbii,
de-olaltă cu grecii
în spre mare se-ndreptară
lângă ea se așezară.
În ținut sârbesc era
țara zisă Croația,
unde zilele-și ducea
unul ce Ceh se numea.

Un fenomen cu totul inexplicabil, dar efemer, se petrecea în cursul secolului al XIV-lea: revenirea la tradițiile slavone ale Moraviei Mari. Carol al IV-lea, rege al Boemiei și totodată împărat al Germaniei, aduce la Praga un grup de cunoscători dalmațieni ai slavonei și scrierii glagolitice, îi instalează la mănăstirea Emaus din Praga, unde introduce liturghia în limba slavonă. Singurul document literar rămas de la acești călugări este un *Evangeliiar* glagolitic de la Reims, căruia Gheorghe Mihăilă i-a dedicat studiul *Circulația europeană și particularitățile lingvistice ale unui manuscris celebru. Evan-gheliiarul de la Reims*, în volumul *Studii de lingvistică și filologie*, Timișoara, Editura Facla, 1981.

Cronica cehă a lui Václav Hájek de Libočany, tipărită la 1541 și foarte apreciată pentru calitățile narrative, omite să vorbească despre originea comună sau înrudirea dintre neamurile slave, probabil, ca și Kosmas, din resentimentele catolicului față de ortodoxie.

În secolul al XVIII-lea, dintr-o reacție la guvernarea habsburgică tot mai apăsătoare, dublată și de teroarea inchiuzitorială, se trezesc la cehi și la slovaci puternice sentimente patriotice, combinate cu idei panslave. Bohuslav Balbín (1621-1688) compune *Apologia limbii slave, în primul rând a celei cehe (Dissertation apologetica pro lingua slavica, praecipue Bohemica*, apărută postum la 1775), în care vorbește cu regret despre germanizarea slavilor din zona Elbei și din orașele cehe, fenomen la care se referea și Juraj Križanić, în *Politica*, cam în aceiași ani când își scria și Balbín *Apologia* sa.

Reformatul slovac Daniel Sinapius-Horčíčka (1640-1688), refugiat în Polonia din cauza persecuțiilor religioase, îl precede pe Herder în privința aprecierilor privitoare la caracterul și firea slavilor:

Obiceiurile slavilor diferă după natura locurilor unde sunt așezați. Știut este că acest popor, în marea sa majoritate, se mulțumește cu mâncare și îmbrăcăminte simple, că e ospitalier, îndâr-jit la muncă și îndurător la suferință, priceput, înzestrat și în stare a deprinde orice meșteșug. Din sânul lui au ieșit feluriți oameni vestiți...⁷

Slavii sunt un popor numeros, întinzându-se peste o mare parte a Europei, de la Marea Adriatică până la Marea Caspică (*Neo-Forum latino-slavonicum*, 1678).

În secolul următor, iluministul slovac Adam František Kollár va extinde zona demografică slavă până la frontierele cu China, conform unor realități politice create de Petru I al Rusiei și de urmașii săi, care au împins dominația rusă mult spre răsăritul și sudul asiatic.

⁷ Daniel Sinapius Horčíčka, *Neo-Forum latino-slavonicum* (1678), în Ján Mišianik, *Antológia staršej slovenskej literatúry*, Bratislava, 1964, p. 820.

Popoarele slave – scria Kollár – toate o singură limbă vor-besc, cu deosebiri nu prea mari în pronunție, fără a ține seama de alte deosebiri cunoscute sub numele de graiuri. Dacă e cineva slovac, cum sunt eu, și după pilda mea ar consacra doar puțin timp pentru a cunoaște celelalte graiuri ale noastre, cu foarte mare ușurință va înțelege vorbirea și scrierea poporului nostru (slav. – n.n.) pe toată întinderea sa, și dacă nevoia sau destinul i-o va cere, poate să traverseze ținuturile de la Marea Adriatică și zona polară până la granițele chineze fără însoțitor și fără tălmaci, fără a mai pomeni de însușirea cu totul excepțională a limbii noastre de a imita sunetele altor limbi, fapt constatat de mine spre marea mea bucurie⁸.

Adam František Kollár face aceste observații într-o notă de subsol la ediția îngrijită de el a scrierilor lui Nicolaus Olahus *Hungaria* și *Attila* (1763). Un alt iluminist slovac, Matej Bel folosește expresia de „limba slavo-cehă” în cuvântul său introductiv la *Gramatika* lui Augustin Doležal, apărută în anul 1746. Acest gen de combinație terminologică, ce concomitent îi integra și îi individualiza pe slavi, era utilizată în secolul al XVIII-lea și de sârbi. Dar, pe când limba slavo-sârbă era o realitate, un amestec de slavonă, rusă și sârbă, care s-a născut în Voivodina austriacă prin importul de cărți și cărturari ruși, chemați de întotdeauna vajnicii și neînduplecații sârbi pentru a contracara tendințele uniate, intenția lui Matej Bel nu era decât un mod de a arăta înrudirea dintre limba cehă și alte limbi slave.

Mesianismul slav. Cristalizarea doctrinei în secolul al XIX-lea

În epoca veche, în momentul în care conștiința comunității de obârșie începe să capete accente panslave, s-au configurat două tendințe mari, ambele emițând pretenții de hegemonie în lumea slavă: una reflecta interesele statului rus, alta pe cele ale statului polon, atâta vreme cât acesta a însemnat ceva în politica europeană. Ceilalți slavi, mai puțin numeroși și trăind în chingile unor puternice imperii, au gravitat spre una sau spre alta din aceste tendințe, privind plini de speranță când spre Rusia, când spre Polonia. După împărțirea statului polon (1795), slavii, cu excepția polonezilor, a ucrainenilor și a bielorușilor, și-au pus toate speranțele în Rusia.

În epoca romantică, de cea mai rapidă sincronizare a literaturilor răsăritene cu ritmul literaturii occidentale și totodată de individualizare accentuată a diferitelor națiuni slave, de activizare a conștiinței lor naționale, se naște și dorința accentuată de strângere a relațiilor dintre aceste națiuni. Aspirațiile panslave sau chiar globaliste devin acum fenomene extrem de active în cadrul multora dintre culturile slave. Acum capătă contururi precise, motivări multiple și diferențiate concepția mesianică.

Ideea solidarității panslave are nuanțe specifice, în funcție de teritoriul de emanație. Slavii din Imperiul Otoman și cei din Austria habsburgică simțeau nevoia să se solidarizeze ei între ei și, în primul rând, cu puternicul imperiu al țarilor. Rusia, pe de altă parte, vedea în ajutorul ce i se solicita un binevenit prilej pentru a-și extinde sferile de influență și, nu în ultimă instanță, de a acapara teritorii noi. Relațiile dintre națiunile slave nu erau deloc atât de simple sau de

⁸ În: Nicolaus Olahus, *Hungaria et Attila*, Viena, 1763, p. 91.

idilice cum ar putea să pară la o privire superficială. Rusia era stăpână absolută peste trei popoare slave, cărora nu le recunoștea nici măcar dreptul la o limbă literară de sine-stătătoare; avem în vedere pe ucraineni, polonezi și bieloruși. Dominația țaristă asupra acestor neamuri pune sub semnul întrebării, al incertitudinii și contradicțiilor aspirația idealistă exacerbată în special în exteriorul Rusiei, în imperiile habsburgic și otoman – a cărturarilor spre convergență.

Ideea panslavă s-a născut ca pavază spre exterior și remediu al dificultăților interioare. Dar n-a rămas doar atât. Apărută într-o epocă de criză, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când se considera că societatea europeană are nevoie de operații chirurgicale, ideea panslavă se oferea, ca multe alte teorii ale vremii, drept remediu universal. Gândirea panslavă, asimilând din filozofia germană anumite laturi pe care le combină adesea cu patriarhalismul creștinismului primordial, a devenit o concepție asupra evoluției umanității întregi, nu numai a slavilor. Se considera că trecutul a aparținut altor popoare, precum cele romanice și germanice, viitorul va fi al slavilor. Ei vor instaura, din menire divină și conform mersului istoriei, domnia echității, libertății și frăției pe pământ. Precum Mesia, ei vor fi aceia care vor aduce mântuirea și împărăția dreptății, veacul de aur al umani-tății. Numărul celor care au gândit în acest fel a fost mare, dar esențial pentru cristalizarea ideologiei panslave universaliste este aportul ceho-slovacului Ján Kollár și al cunoscutului poet polonez Adam Mickiewicz.

La întrebarea de ce tocmai slavii erau chemați să organizeze viitorul omenirii se răspundea cu argumente din perspectiva hegeliană asupra evoluției umanității, susținute de o motivație de natură morală și psihologică. Exponenții acestei doctrine, scriitori și filozofi, găseau o perfectă corespondență între așa-zisul „spirit slav” și idealurile democratice ale secolului al XIX-lea. Se susținea că, spre deosebire de alte neamuri, slavii au dintotdeauna în firea lor spiritul de dreptate, înțelegere pașnică și egalitate. Ei s-au bazat pe caracterizările făcute slavilor de scriitorul bizantin Procopios din Cezareea și mai ales de Herder.

Cărturarii slavi s-au simțit cel mai mult încurajați citind operele lui Herder. În antologia sa *Glasurele popoarelor în cântece* (1778-1779), acesta a inclus un număr de cântece epice și balade sârbești, o legendă cehă după *Cronica* lui Václav Hájek și altele. Dar cel mai mare ecou l-au avut considerațiile lui Herder cuprinse în opera capitală a filozofului german, *Ideii asupra filozofiei istoriei umanității*. El releva la slavi firea blândă, ocupațiile pașnice, hărnicia, lipsa de ambiții militare și hegemonice și le prezicea în viitor o renaștere promițătoare. Este inexplicabil cum de n-a văzut Herder expansiunea teritorială a Rusiei, care s-a transformat foarte repede într-un întins și puternic imperiu, cu ambiții hegemonice, cum s-a transformat după înfrângerea lui Napoleon; din clipa aceea, Rusia țaristă a dominat întreaga politică europeană vreme de peste un secol.

Popoarele slave ocupă pe pământ un spațiu mai mare decât în istorie, printre alte cauze și pentru că au trăit departe de romani [...]. Pretutindeni s-au stabilit ca să ia în posesiune pământul părăsit de alte popoare, să-l lucreze și să-l folosească de el ca niște coloniști, păstori sau plugari; prin urmare, după toate pustiirile anterioare, datorită migrațiilor, prezența lor tăcută și harnică a fost folositoare țărilor. Ei iubeau agricultura, turmele, grânele, precum și numeroase

meșteșuguri casnice și au deschis pretutindeni cu roadele țării și ale hărniciei lor un negoț folositor. [...] Erau generoși până la risipă, ospitalieri, iubitori ai libertății, dar supuși și docili, dușmani ai jafurilor și devastărilor.

Toate acestea nu i-au ajutat însă împotriva asupririi, ba dimpotrivă, au contribuit la ea. Căci, pentru faptul că n-au concurat nicidecum la supremația lumii, că n-au avut în mijlocul lor niște prinți războinici ereditari, ci au preferat să plătească bir, dacă puteau astfel să-și stăpânească în pace pământul, mai multe națiuni, iar cel mai mult din rândul semințiilor germanice au păcătuit rău împotriva lor. Ceea ce începuseră francii, au dus saxonii la îndeplinire; în provincii întregi, slavii au fost distruși sau transformați în șerbi, iar pământurile lor împărțite între episcopii și nobili. [...] În felul acesta poporul a căzut în nefericire; căci în dragostea lui de liniște și hărnicie gospodărească nu și-a putut da o constituție războinică durabilă, deși nu-i lipsea, fără îndoială, curajul în cursul unei rezistențe aprige.

Era nefericit, pentru că situarea lui între popoarele pământului îl adusesese, pe de o parte, atât de aproape de germani, iar, pe de altă parte, își lăsase spatele descoperit la toate atacurile tătarilor dinspre răsărit, sub care, ca și sub mongoli, a suferit și a îndurat mult. Roata timpului ce le schimbă pe toate se învâртеște mereu, fără oprire și, întrucât și aceste națiuni sunt stabilite, în majoritatea lor, în partea cea mai frumoasă a Europei, cu condiția numai ca aceasta să fie cultivată și deschisă comerțului, întrucât, de asemenea, nici nu se poate gândi altfel decât că în Europa legislația și politica vor trebui să promoveze și vor promova în locul spiritului războinic, hărnicia liniștită și comuni-carea pașnică a popoarelor între ele – vă va fi îngăduit și vouă, popoare cândva atât de fericite și muncitoare, iar azi atât de adânc căzute, de îndată ce vă veți trezi din somnul vostru lung și trândav și vă veți lepăda lanțurile de sclavi, să vă folosiți frumoasele ținuturi ca pe proprietatea voastră și să celebrați în ele străvechile voastre sărbători ale hărniciei și negoțului pașnic⁹.

Ideea solidarității slave la slovaci și cehi. Ján Kollár și Ľudovít Štúr

La slovaci, încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, ideea solidarității interslave a devenit, în mod curent, parte din ideologia națională în curs de formare. O întâlnim în scrierile polemice ale istoricilor Ján Baltazar Magin, Juraj Papánek (autor al unei ample *Istorie a neamului slav*) și Juraj Sklenár. Mai târziu, din scrierile cu caracter științific ideea trece în cele literare. *Slavia încununată* se intitulează una dintre poeziile lui Bohuslav Tablic publicată în vol. IV al *Poeziilor*, apărut în 1812. Poezia este tipic iluministă: autorul preamărește științele și artele slave, exprimându-și totodată convingerea că slavii vor avea de jucat în cultura universală un rol din ce în ce mai mare.

Și mii de cunoștințe cine va afla
și cine va deschide calea grea spre ele?
Apollo Slavia va lumina,
Un soare o va face printre stele.

.....
Adânc voi Slavia să respectați,
căci tronul ei străluce peste zare;
de mergi spre răsărit sau spre apus de cauți,
puterea ei nu are-asemănare.
Ruși, leși, cehi și croați,
moravi sau sârbii făurari –
bosniecii falnici, slavi volgari (probabil bulgari. – n.n.)
în graiul lor frumos grăiesc slovenii,

⁹ I.G. Herder, *Scrieri*, București, 1973, p. 162-164.

luzacienii și dubrovnicienii.
Desăvârșit, sonor și drag e graiul ce vorbim.

Slavii din Austria, spre deosebire de polonezi, au fost entuziasmați de victoria armatelor ruse asupra lui Napoleon. Rusia începe să devină marea lor speranță. În 1811, poetul ceh Antonín Marek scria următoarele versuri:

De-acolo dinspre țărmurile răsăritului adie duhul Slaviei.

.....
Stă neclintită până azi străvechea Moscova,
nebiruitele cetăți ale marelui Petru ...

Ján Kollár (1793-1852) a dat peste prima oară convingerilor panslave și universaliste o formă coerentă, formulând și un program de cooperare. A fost slovac, dar ca partizan al unității lingvistice ceho-slovace, a scris în limba cehă amestecată cu elemente slovace.

Ca poet și teoretician, Ján Kollár se situează la intersecția dintre clasicism și romantism. Scrie unele dintre versurile sale în metru antic (folosindu-se de existența în limba cehă a silabelor lungi și scurte), cultivă cu precădere sonetul, dar și elegia și epigrama; socotește drept virtuți ale poeziei sobrietatea, echilibrul, stăpânirea emoțiilor, claritatea expresiei:

Ce scriu e adevărul gol ce pleacă
din cumpăt pur și limpede accente,
iar nu din jărăgai și vide sentimente
ce frâul fanteziei îl dezleagă.

Volumul de versuri care i-a adus gloria literară s-a numit *Fiica Slaviei* și a apărut la Budapesta în 1824. Sub același titlu volumul a mai apărut de câteva ori, poetul îmbogățindu-l de fiecare dată cu noi versuri, încât în forma finală din 1852 a ajuns să cuprindă 645 de sonete, distribuite în cinci cânturi, conform unei scheme ideolo-gice: Sala, Elba, Dunăre – ape care traversează lumea slavă occidentală –, Lethe și Aheron, în ultimele două imaginând un paradis, un infern și un purgatoriu slav. Pe măsură ce s-au înmulțit, sonetele lui Kollár au căpătat un caracter din ce în ce mai savant, necesitând un întreg aparat de explicații pe care autorul însuși l-a întocmit.

Așa cum e structurat, volumul combină poematica erotică a lui Petrarca cu alegoria dantescă din *Divina Comedie*. Mina, iubita poetului căreia inițial poetul îi dedicase versuri de dragoste, doar puțin marcate de nostalgii panslave, devine o ființă simbolică, fiică a Slaviei, ce locuiește în paradisul slavilor. Cerul slav este populat cu acele personalități care, după aprecierea autorului, au adus foloase neamului, oameni politici, învățați, artiști. Ciclul Aheron strânge sonete despre infernul slavilor. Aici se zbat în chinurile iadului toți cei care au dăunat slavilor în vreun fel oarecare, cu fapta sau cu vorba. În infern poate fi întâlnit și Matei Corvin care ispășește pentru vina – ne-o spune poetul în nota la sonetul cu nr. 525 – de a se fi exprimat despre panii polonezi în felul următor: „De când m-a făcut bunul Dumnezeu n-am pomenit oameni mai nerozi, mai leneși, mai bețivi, mai necinstiți ca panii polonezi...” Dar nobilii polonezi erau slavi și de aceea

Kollár se simte lezat în sentimentele sale de patriot slav. La începutul ciclului *Aheron* se află câteva sonete referitoare la persoane sau popoare mai puține vinovate față de slavi, sau vinovate numai involuntar. Lor li se rezervă Purgatoriul. Aici pătimesc sufletele popoarelor slave asimilate de alte seminții; românii (valahii) sunt și ei prezenți în calitate de neam amestecat slavo-latin, sugerându-se că geneza lor s-ar afla în romanizarea slavilor, ceea ce corespunde cu ce se scrie în vechea cronică rusească a lui Nestor. În nota explicativă privitoare la români se spune: „Valahii care trăiesc în Valahia de azi adevăresc faptul că neamul lor se trage din tați romani și mame slave. Limba lor este un amestec de latină și slavă” (A se vedea nota la sonetul cu nr. 514.)

Volumul *Fiiica Slaviei* este precedat de un prolog în distih elegiac. În acest Prolog se regăsesc ideile lui *Kollár* cu privire la trecutul, prezentul și viitorul slavilor:

Aici, dinaintea ochiului meu trist lăcrimând e țărna
aceea, cândva leagăn, astăzi sicriu al poporului meu.
Te-oprește, picior! Aici sunt sacrele locuri! Oriunde
tu calci, spre boltă, al Tatrei copil, tu privește!
Sau tu mai bine te strânge lângă stejarul de colo
păgubosului timp ce falnic atâta rezistă.
Mai rău, dar, ca timpul e omul prădalnic și rău
grumazul tău, Slavie, ce cată să-ți frângă,
mai rău ca războiul cel crâncen, ca focul mai aprig
e-acei ce cu ură-și împrășcă propriul popor.
O, vremi de demult, ca noaptea în juru-mi întinse,
o, țară de glorie, dar și de rușine acuma tu plină!
Din țărnu greu de trădare al Elbei, de la al Vistulei
prag infidel, de la a Dunării undă la Baltica înspumată
acolo unde cândva al slavilor grai duios răsuna
e liniște-acum, de mormânt, invidia graiul ucise.
Dar cine păcatul acesta la cer strigător săvârși?
Cine-ntr-un neam aduse rușine lumii întregi?
Roșește, zavistnică, tu, Teutonie, vecină a Slaviei,
Căci mâinile tale-s pătate de grele păcate!

„Falnicul stejar” ce rezistă timpului este Rusia; „infidelitatea” Vistulei este o aluzie critică la opoziția pe care o făceau polonezii ideii de hegemonie rusă, ca și la atitudinea acestora în timpul campaniei lui Napoleon în Rusia.

Într-unul din sonetele sale afirma convingerea sa că, în viitor, slavii vor juca un rol de prim rang în civilizația lumii:

Ce vom fi noi, slavii, peste ani o sută?
Ce, în Europa, fi-vor fapte de ispravă?
Viața slavă-ntocmai ca o mare lavă
se va-ntinde-n zare pe a lumii plută.

Iară limba-ce-o ținu de slută
și de robi doar mintea nemților gângavă,
răsuna-va tare în palate, gravă;
și de-ai noștri dușmani ea va fi știută.

Științele la slavi vor avea arena,

portul, firea slavă, cântul ne-ntrecut
modă fi-vor pe Elba și Sena;

O, în era-aceea de măreț avânt
a domniei slave de m-aș fi născut!
Sau măcar atuncea să ies din mormânt!

Un mare răsunet, cel puțin într-o parte a lumii slave, a avut scrierea lui Kollár, *Despre reciprocitatea literară între neamurile slave*. A fost imediat tradusă în sârbă și publicată în gazeta „Narodni List” (1835). Originalul ceh și versiunea croată au apărut în 1836. (Versiunea croată însemna, de fapt, tipărirea cu caractere latine a traducerii în sârbă – singura deosebită cu adevărat marcantă între cele două limbi). Kollár a rescris-o și totodată a lărgit-o considerabil, publicând-o la Budapesta în 1837, în limba germană.

Cartea cuprinde un elogiu adus spiritului slav, o fundamentare filozofică a mesianismului slav și un program de colaborare culturală între popoarele slave, cu scopul de a se ajunge la o unitate de spirit precum în Grecia antică. Kollár deplângea lipsa de unitate a slavilor și disensiunile dintre ei. Punea accentul pe unitatea spirituală, excluzând ideea unificării politice: „Reciprocitatea literară [...] nu rezidă în unirea politică a tuturor slavilor, nici în conspirații demagogice sau revolte revoluționare contra stăpânilor și guvernanților, căci din acestea s-ar naște numai haos și nenorociri”¹⁰. Urmându-l pe Hegel, expunea în concepția sa asupra istoriei un punct de vedere modelat după sentimentele sale de patriot slav. El considera că, la scara istoriei, viața popoarelor curge precum viața omului; popoarele au o copilărie, o tinerețe, apoi o vârstă a maturității și a îmbătrânirii. La această din urmă vârstă semințiile păără-sesc scena istoriei, intrând în umbră. Continuitatea, evoluția și progresul o asigură popoarele tinere care își însușesc experiența acumulată anterior și o duc mai departe. Popoarele care au de jucat un rol în istorie sunt alese de Providență dintre cele mai numeroase, fiindcă cele puțin numeroase „gândesc parcă numai pe jumătate, ideile lor au aripi scurte”¹¹.

Popoarele hărăzite de Providență să ducă viața spirituală la un nivel superior de perfecționare intelectuală și morală au fost, mai întâi, grecii și romanii, apoi, în epoca modernă, popoarele romanice și germanice. Citându-l pe Herder, cuvintele lui măgulitoare privind caracterul și viitorul slavilor, Kollár trage concluzia că a sosit vremea civilizației slave. „Timpul și omenirea ajunse la maturitate reclamă acum o tendință universală, pur umană; această mare misiune poate fi dusă la bun sfârșit numai de un popor mare, mereu creator, neîncremenit într-o formă anume, așa cum este neamul slav”¹².

De ce slavii? Mai întâi, pentru că erau un popor numeros: Kollár demonstra că slavii formează o singură mare seminție, divizată doar în patru „ramuri”: rusă, iliră (toți slavii din sud, slovenii, croații, sârbii, bulgarii, ar fi trebuit să se unească sub denumirea de iliri și să folosească o singură limbă literară), polonă și cehoslo-vacă, limbile literare fiind și ele, în mod corespunzător, reduse la numai patru. De altfel, poetul a și scris într-o limbă amestecată ceho-slovacă.

¹⁰ Ján Kollár, *O literárnej vzájomnosti*, Bratislava, 1954, p. 111.

¹¹ *Ibidem*, p. 147.

¹² *Ibidem*, p. 146–147.

În al doilea rând, pentru că sunt un neam tânăr și viguros. În al treilea rând, pentru că firea lor funciarmente pașnică, democratică și iubitoare de libertate, așa cum Kollár știa de la Herder că sunt slavii, i-ar fi predestinat să înfăptuiască pe pământ idealurile moderne ale echității, egalității și libertății:

Conform principiului cultural antic și germanic se considera drept glorie dacă cineva făcea din oameni sclavi sau servi, un astfel de asupritor devenea erou sau cavaler, fapta lui era numită eroism sau cavalerism; servul sau sclavul, frustrat de libertate, era disprețuit, batjocorit, înjosit; acum este altfel, după concepția și maturitatea de astăzi, dacă vreți să-i spunem slavă, rușinea se răsfrânge nu atât asupra celui asuprit, cât asupra asupritorului și a celui ce i-a răpit libertatea¹³.

Simptomele decadenței Occidentului se manifestă cu pregnanță în arta modernă. Artă occidentală romanico-germanică, își continuă Kollár argumentația, dă semne de oboseală, de „îmbătrânire”. Artă romantică, produs al civilizației occidentale, se află într-o stare de decadență: hipersensibilă, dezzechilibrată, de un individualism exagerat, zbatându-se între extreme, între toleranță și cinism, tiranie și libertate, dragoste și ură. Produsul tipic al acestei ultime faze a epocii romane – care, ca și Hegel, cuprindea toată era creștină – este Byron, iar fenomenul de decadență care a cuprins întreaga Europă occidentală, el o numește byronism. Ca ilustrare Kollár citează integral poezia antibyronică a lui Lamartine, *Omul*.

Ideile lui Kollár nu au pătruns cu aceeași intensitate în toate țările slave¹⁴. Simpatii și idei cu privire la o posibilă colaborare interslavă existau în toată lumea slavă pe atunci în fierberea emancipării naționale sau culturale. În această privință, Kollár nu aducea nimic nou. El însă a dat mișcării latente panslave un nou impuls prin patosul său etnic și, mai ales, prin formularea unui program. În Rusia a fost cunoscut doar în cercurile intelectualilor și erudiților slavofili, marii scriitori ruși l-au ignorat; de altfel, și el îi reproșase în lucrarea sa lui Pușkin lipsa de receptivitate la ideea de „reciprocitate slavă”. În Polonia nici nu se putea spera la un ecou deosebit al operei celui ce recomanda strângerea rândurilor în jurul „stejarului” moscovit. Mickiewicz, cu toate că îl elogiaza pentru patosul său panslav, respinge categoric atitudinea necritică a poetului cehoslovac față de Rusia și regimul ei autocratic. Doar un poet minor, Stanislaw Jaszowski, îi dedică o odă (*Kollár*).

Privind din perspectiva evenimentelor ce se petrec la sfârșitul mileniului doi, atitudinea croaților favorabilă ideii slave pare o curiozitate de neînțeles. Mișcarea romantică a croaților, numită ilirism, a stat sub semnul ideilor lui Kollár; reprezentanții ilirismului,

plecând de la ideea privind dimensiunea numerică și însemnătatea slavilor, au vrut să traducă în viață planul lui Kollár cu privire la reciprocitatea slavă. Potrivit doctrinei acestuia, slavii formează un singur popor care vorbește patru dialecte – rus, ceh, polonez și ilir... Ilirștii croați doreau să le dea tuturor slavilor din sud un singur nume, de iliri, socotindu-i pe aceștia drept urmași ai vechilor iliri¹⁵.

¹³ *Ibidem*, p. 143.

¹⁴ Despre receptarea ideilor lui Kollár, vezi Karol Rozenbaum, *Ideový charakter Kollárových rozpráv o slovanskej vzájomnosti*, în vol. *O literárnej vzájomnosti*, p. 102-107.

¹⁵ Antun Barac, *Jugoslavenska književnost*, Zagreb, 1963, p. 111-112.

Succesorii romanticilor din veacul al XIX-lea s-au străduit, dimpotrivă, să-și manifeste și în plan politic identitatea națională, dezinteresându-se de unitatea de spirit, cultură și limbă a slavilor din sud; ei n-au mai suportat nici măcar comunitatea mai restrânsă, iugoslavă, realizată după primul război mondial de către intelectuali idealiști cu reminiscențe romantice. Un romantic croat dintre cei mai valoroși, cum a fost Petar Preradović, i-a închinat o odă, *Lui Kollár*, iar după exemplul *Prologului*, care inaugurează versurile din volumul *Fiica Slaviei*, a cântat și poetul croat lumea slavă în metru antic (*Lumii slave*).

Slovacii, ca, de altfel, și alți slavi din Imperiul Habsburgic, au făcut, în prima jumătate a anului revoluționar 1848, încercarea de a ajunge la înțelegere separată cu forțele progresiste de la Pesta și Viena. Nu au reușit să obțină nimic. În aceste condiții, națiunile slave au recurs la o nouă strategie, a *unirii* forțelor și a rezolvării doleanțelor pe baze etniciste. Un comitet de inițiativă a convocat la Praga așa numitul Congres Slav, în cadrul căruia s-a propus reorganizarea imperiului pe baze federative. O asemenea soluție avantaja populația slavă care copleșea numeric pe unguri și pe germanii austrieci. Drept urmare, congresul a fost interzis, iar participanții alungați din Praga.

Ludovít Štúr (1815-1856), organizatorul și ideologul mișcării slovace de emancipare, a declarat la congresul de la Praga, cu toată franchețea, că speranța slavilor este Rusia, atribuindu-i acesteia și rolul mesianic de garant al viitorului fericit al întregii umanități. Pentru el, rușii erau un neam sănătos și puternic, ce se distinge prin puritatea moravurilor și ospitalitate; Rusia nu era un stat autocratic, țarul nu guverna ca un despot, iar poporul îl iubea cu o dragoste filială. Ideile formulate în cuvântarea de la Congresul Slav Štúr le-a dezvoltat mai târziu în scrierea *Slavii și lumea viitorului* (apărută postum în limba rusă la 1867)¹⁶; aici el avansa opinia că slavii vor trebui să se elibereze de sub jugul de până atunci și să se alipească la Rusia, alcătuiind un singur neam, un singur stat integral ortodox, slavii catolici sau protestanți urmând să abdice de la credința

---

¹⁶ În recenzia dedicată versiunii slovace a scrierii *Slavii și lumea viitorului* (*Štúr ako textologický problém?*), în „Literárny týždenník”, 1994, nr. 18, p. 4-5), în strădania de a explica schimbarea intervenită în atitudinea lui L. Štúr, Michal Gáfrik scrie că, după înfrângerea slovacilor în revoluția de la 1848-1849, corifeul mișcării naționale slovace se afla într-o accentuată stare depresivă: „Efectul acesteia a fost viziunea sa fantasmagorică asupra viitorului slavilor și al slovacilor. Situația schițată desigur nu justifică premisele și concluziile lui Štúr, ci doar până la un punct le explică (...). Ideea colaborării interslave nu era vie în secolul al XIX-lea numai în Slovacia, ci și la slavii de sud și în Cehia (...) și s-a manifestat până în cursul primului război mondial. Toate națiunile slave *nelibere* înclinau, în felul lor, spre «uriașul stejar» (expresia aparține lui Ján Kollár – n.n.). Nu era deci vorba de o maladie endemică a lui Štúr și a continuatorilor săi”. Dar M. Gáfrik greșește atunci când preia o mai veche apreciere a lui Jirásek despre „credința herderiană în marea misiune a slavilor în lumea viitoare”. Ca umanist, Herder le-a dorit slavilor numai bine, a vărsat câteva lacrimi, impresionat de destinul lor și starea lor prezentă, și cam atât. „Exagerarea rolului și importanței slavilor în viitor nu este o născocire a lui Štúr (nici a lui Kollár). Au contribuit la aceasta, în măsură însemnată, personalități ale filozofiei germane, cum au fost Herder și Hegel”, continuă M. Gáfrik. Hegel nu le-a dat în nici un caz slavilor motive să creadă într-o mare misiune viitoare în istoria omenirii. Kollár și Štúr n-au făcut altceva decât să „dezvolte” pe cont propriu panorama hegeliană a devenirii istorice, adăugând la etapele descrise de filozoful german o etapă nouă, slavă. Pentru Hegel, istoria universală se încheia cu statul prusac.

lor. Această doctrină reprezintă forma cea mai radicală pe care a îmbrăcat-o panslavismul, devansând teoria de aceeași factură a rusului Danilevski.

Din punctul de vedere al slovacilor, evoluția lui L'udovit Štúr în direcția asimilării într-o imensă masă slavă constituia un pas politic înapoi. Tocmai el care făurise conaționalilor săi o limbă literară, emancipându-i de cehi și conturând astfel definitiv identitatea lor națională, îi îndemna nu numai pe slovaci, ci și pe cehi, croați, sârbi, polonezi, să se simtă înaintea de toate slavi: „Trebuie să fim înaintea de orice altceva slavi”¹⁷. Reculul lui Štúr este explicabil. Luptase în anii 1848-1849 împotriva guvernului lui Kossuth Lajos și fusese înfrânt. Apoi, privind realitatea în față, constata că, în afară de slavii din imperiul rus, restul se constituiau în etnii puține numericește și risipite prin două imperii încă puternice. În ce mai putea să spere, dacă nu în singura șansă posibilă, după părerea lui, de a uni pe toți slavii sub sceptrul țarist și al ortodoxiei, evident o himeră. Viitorul stat slav comun n-ar fi putut avea un teritoriu unitar din cauza românilor și a ungarilor care întrerupeau, prin așezarea lor, legătura dintre slavii de la sud de restul neamurilor slave; dar pentru asta va găsi o „soluție” originală slavofilul rus Danilevski. Himerică era și credința că polonezii, ucrainenii și bielorușii vor accepta la nesfârșit stăpânirea rusească; la fel era și cu ortodoxia: slavii catolici sau protestanți nu s-au împăcat cu această idee nici la peste un secol de la emiterea ei.

O altă lucrare a lui Štúr, impregnată de ideea unității slave, este intitulată *Despre cântecele și povestirile populare ale neamurilor slave* și a fost redactată tot în perioada postrevoluționară. Nu este o lucrare de folclor, cum ar părea după titlu. Sau, dacă vrem să o considerăm așa, este o lucrare de folclor comparat cu o destinație specială: aceea de a descoperi în diversitatea folclorului slav acele elemente care încheagă neamurile slave într-o comunitate spirituală și care demonstrează această comunitate. Reia ideea lui Kollár după care arta Occidentului se află în declin iremediabil și proclamă arta slavă ca aparținând viitorului și având ca izvor folclorul.

Deși occidentali prin poziția geografică, prin nivelul de civilizație și tradițiile culturale, cehii și slovacii ascultă mai mult vocea sângelui în epoca de avânt romantic, așa cum s-a întâmplat și mai la sud, la croați. A fost o iluzie care s-a spulberat destul de repede după cum constata nu fără regret și reputatul Jaroslav Vlček, autorul unei monumentale *Istoriei a literaturii cehe*, dar și al celei dintâi sinteze de istorie literară slovacă, publicată la 1890:

Din păcate, doctrina lui Kollár privitoare la reciprocitatea literară rămâne și astăzi (pe la 1900. – n.n.) un ideal îndepărtat, de fapt mai îndepărtat de cât a fost în vremea autorului ei. Contradicțiile interne și externe ruso-polone, ruso-ucrainene, sârbo-croate și altele constituie obstacolul principal. [...] Până astăzi, slavului de la apus, răsărit și sud îi sunt mai aproape spiritual Berlinul, Parisul și Londra decât celelalte neamuri slave. [...] Printr-o ironie a soartei, dezvoltarea literaturilor slave a mers pe alt drum decât cel indicat de Kollár: nu s-au unificat, ci au pășit pe calea separatismului național. În locul doritei limbi ilire, s-au născut limbile croată, sârbă, slovenă și bulgară; în locul unei limbi ruse unice, au apărut două sau chiar trei limbi diferite; se diferențiază luzaciana nordică de cea sudică; tot astfel, conaționalii lui Kollár (slovacii. – n.n.) au desăvârșit și formal despărțirea de ceha literară, creându-și o limbă literară proprie. În loc de patru

¹⁷ *Reč na slovanskom zjazde*, în *Výbor so spisov L'udovíta Štúra*, Turčiansky Svätý Martin, 1931, p. 163.

literaturi, la care vroia Kollár să se limiteze literatura slavă și pe care le-ar fi dorit strâns unite, avem astăzi zeci de centre literare slave, călăuzite de preocupări literare absolut străine unele de altele. Și astfel, visul vieții lui Kollár rămâne până astăzi nerealizat¹⁸.

La un secol, după ce Vlček a scris aceste cuvinte, relațiile dintre națiunile slave s-au complicat și mai mult.

Mesianismul polonez. Joachim Lelewel. Józef Hoene-Wroński. Andrzej Towiański. Adam Mickiewicz

La polonezi, gândirea panslavă a fost marcată, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, de conflictele cu Rusia țaristă. Polonia a fost desființată ca stat la 1795, iar teritoriul ei împărțit între Prusia, Austria și Rusia. Cu toate că speranțele lor au fost spulberate în două rânduri – alianța cu Napoleon, în campania acestuia din 1811-1812, și în revolta înăbușită de la 1830 –, polonezii au început să se socotească pe sine chemați să stea în fruntea lumii slave și să aducă întregii omeniri binefacerile unei noi civilizații.

Joachim Lelewel (1786-1861) a expus în *Istoria Poloniei (Dzeje Polski – 1829)* și evenimente din istoria altor neamuri slave; de asemenea, a formulat idei cu privire la viitoarea organizare democratică a Poloniei căreia îi atribuia o înaltă menire în lume. Ideile sale au fost fructificate de autorii *Manifestului Societății Polone Demo-cratice*, care constituia programul emigrației polone, publicat la Paris în 1836. Polonia – se scria în acest manifest – „este singura țară care a păstrat și a dezvoltat ideea democratică a slavilor”¹⁹.

Cel dintâi gânditor polonez care și-a intitulat teoria sa „mesianism” a fost Józef Hoene-Wroński (1776-1853). Era fiul unui arhitect ceh; ca ofițer de carieră, a luptat în armata poloneză în cursul celui de al doilea război care a dus la o nouă sfârtecăre a Poloniei (1794), precum și în legiunile poloneze care s-au alăturat lui Napoleon în campania din Rusia. După aceasta s-a retras din viața publică, a trăit în Franța, a scris și a publicat în limba franceză. L-a preocupat matematica, economia politică și filosofia. Și-a expus ideile cu privire la mersul istoriei în lucrarea *Introducere la mesianism* (1831). Ca mulți alți gânditori din toate timpurile și din toate colțurile lumii, era încredințat că omenirea se află în impas și de aceea își prezenta doctrina drept cheie a salvării umanității. După Wroński, popoarele au anumite vocații: germanii – vocația filosofiei sau, altfel spus „energia gândirii”; francezii – vocația politicii sau „energia acțiunii”; slavii – vocația justiției. Slavii urmau să-și realizeze chemarea istorică sub conducerea Rusiei și a Poloniei; o idee cel puțin curioasă la un om a cărui patrie se afla sub jug moscovit, dar care, în felul ei, demonstrează vitalitatea profundă a conștiinței comuniunii etnice.

Viața și activitatea lui Andrzej Towiański (1799-1878) reprezintă un capitol pitoresc al culturii polone de la mijlocul secolului al XIX-lea. Towiański a întemeiat o doctrină mistică, pe care a expus-o oral în fața adeptilor săi fără să lase nimic scris. Ea a fost reconstituită după diverse mărturii și însemnări ale

¹⁸ Jaroslav Vlček, *Dějiny české literatury*, vol. II, Praga, 1951, p. 347.

¹⁹ *Literatura polska od średniowiecza do pozytywizmu*, lucrare colectivă sub redacția lui Jan Zygmunt Jakubowski, Varșovia, 1975, p. 377.

celor care l-au ascultat. Misticismul suedezului Swedenborg, magnetismul la modă, bonapartismul și mesianismul slav se adună într-un amalgam doctrinar, care ar putea fi rezumat în felul următor: omenirea înaintea către dumnezeire, cu alte cuvinte, către desăvârșirea morală și va ajunge cândva la realizarea paradisiului pe pământ. Vestitorul acestei ere paradisiace a fost Napoleon, care, deși înfrânt, a lăsat în urma sa un spirit ce a dat naștere unui nou apostol. Și Towiański se considera pe sine apostol și profet al lumii noi. El implica și pe slavi ca totalitate în devenirea spirituală a umanității. Și reia succesiunea atât de frecventă la toți predecesorii săi, începând cu Kollár și încheind cu Hoene-Wroński, doar națiunile implicate erau puțin altele: în istorie, un rol de prim rang au avut cândva evreii și francezii; acum a venit rândul slavilor în frunte cu polonezii. Aceștia sunt noul popor „ales” de Providență. Pătimirile Poloniei martirizate dovedea că în ea se întrupa voința divină.

La un public sensibilizat și cu un dezvoltat simț religios, cum era emigrația polonă, doctrina lui Towiański a avut un mare succes. „Maestrul” etala, de altfel, și o puritate morală desăvârșită, critica aspru ceea ce numea el „Biserica oficială” pentru abuzuri și îndepărtare de la misiunea ei cea adevărată, opunându-i acesteia – ca și bogomilii odinioară –, o Biserică a inimii. Auditoriul polonez era în cel mai înalt grad flatat auzind că făcea parte din rândurile unui popor ales de Providență și că avea de îndeplinit pe pământ o misiune pe care i-o încredința însuși Dumnezeu. Dar, dincolo de toate acestea, contemporanii au lăsat mărturie conform căreia Towiański acționa asupra ascultătorilor săi printr-o elocință pătimașă și printr-o mare forță de sugestie. Adepții săi îl considerau fascinant, iar inamicii îi atribuiau o „forță magnetică”.

Towiański a înființat secta numită Cauza divină. Membrii sectei îl numeau „maestru” și „profet”. Secta n-a avut viață lungă, printre altele deoarece „maestrul” avea un mod curios de a explica ocuparea Poloniei de către Rusia. Nici măcar în rândurile emigrației polone de la Paris, înfierbântată și animată de dorința de a restabili independența țării sale cu orice risc, cu sacrificiul vieții, nu părea credibilă afirmația că Rusia nu este altceva decât unealta Providenței care martirizează Polonia pentru a-i pune la încercare tăria întru credință. Se pare că Towiański și adepții săi au făcut demersuri pentru a-l atrage în secta lor și pe țarul Rusiei²⁰.

Towiański a exercitat o mare influență asupra marelui poet Adam Mickiewicz. Mistical polonez a apărut la Paris într-un moment când soția poetului era grav bolnavă de nervi. Declarând că dispune de puteri oculte, „maestrul” s-a oferit să o consulte și, într-adevăr, sănătatea doamnei Mickiewicz s-a îmbunătățit vizibil. (Evident, omul era înzestrat cu ceea ce numim astăzi bioenergie). Din clipa aceea, fericit, Mickiewicz a început să se considere discipol al maestrului și să-i încorporeze, în cursul de literatură slavă pe care îl ținea la Collège de France, teoriile cu privire la devenirea umanității și misiunea polonezilor în lume.

Poetul polonez era predispus să creadă în forțe „magnetice”, fiindcă în cercul tineretului de la Vilnius, unde făcuse liceul, circulau idei despre radiațiile magnetice ca forțe spirituale care acționează în colectivitățile umane. În poezia *Toast* glorifică magnetismul care înfrățește oamenii:

---

²⁰ *Ibidem*, p. 382.

Ce-ar fi pe aceste meleaguri spinoase,
pe unde oamenii viața și-o-ndură,
de n-ar fi magnet electrice raze,
de n-ar fi lumină, de n-ar fi căldură?

.....
Chiar de-ai avea și lumină și-avânt,
vântul turbat te doboară cu-ncetul,
căci înfrățirea în inimi și gând
cere-un magnet. Deci vivat magnetul!²¹

Towiański a fost expulzat din Franța pentru influența asupra lui Mickiewicz, pe atunci încă profesor la College de France, dar și pentru că era considerat spion rus, așa cum susține, pe bază de documente, Eduard Krakowski, în studiul său *Adam Mickiewicz, philosophe mystique*²².

Autorul *Baladelor și romanțelor* (1822), al poemului *Konrad Wallenrod* (1827) și al romanului în versuri *Pan Tadeusz* (1834) după 1835 s-a dedicat mai mult activităților politice și publicistice decât poeziei. Mickiewicz a devenit conducătorul spiritual recunoscut al emigrației și rezistenței patriotice polone, căreia a ținut să-i fie călăuză și îndreptar politic prin scrierile sale.

În 1832 a publicat la Paris o carte care a avut un mare ecou printre polonezi, dar și pe un plan mai larg, internațional: *Cărțile poporului polonez și ale pelerinilor polonezi (Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskie-go)*. Cartea a fost tradusă încă din manuscris în franceză, așa încât a putut să apară imediat în anul următor, 1833, concomitent cu vestita lucrare de factură similară a abatelui Lamennais, *Cuvintele unui credincios*: ambele sunt redactate în versete și pe un ton mesianic. *Cărțile* lui Mickiewicz reprezintă un fel de biblie națională. Autorul lor trece în revistă istoria umanității privită rousseauist ca o continuă îndepărtare de fericita stare naturală, precum și din perspectiva concepțiilor liberale și democratice ale omului modern. El apreciază că omenirea, cândva liberă și fericită, a ajuns în robia Romei și a împăraților ei; dar, într-un moment de grea cumpănă, Iisus Hristos a coborât printre oameni, proclamând libertatea și egalitatea tuturor. Pentru ideile sale a trebuit însă să plătească cu viața. Deși ucis, el a înviat a treia zi și învățătura sa n-a pierit. După un început promițător, în era creștină omenirea a căzut din nou în robie; monarhia absolută a fost de această dată aceea care a pus piciorul pe grumazul popoarelor. Mickiewicz îi numește doar pe cei trei monarhi ai statelor care au contribuit la desființarea Poloniei: Friedrich al Prusiei, Maria Tereza a Austriei și Ecaterina a Rusiei. În această epocă a apărut însă un nou apostol, nu o persoană anume, ci o națiune, cea polonă, care și-a proclamat idealurile cu prețul pierderii neatârării (aluzie la Constituția democratică, adoptată de polonezi la 1791, și care a constituit motivul conflictelor viitoare cu statele absolutiste învecinate). Dar, precum Hristos, Polonia se va scula din mormânt și, după cele două martiraje care au ucis-o (aluzie la războiul dezastruos din 1794 și la insurecția din 1830), se va ridica a treia oară, se va isca un război general, după care popoarele asuprite vor fi din nou libere.

²¹ Traducere de Virgil Teodorescu; în vol. Adam Mickiewicz, *Versuri alese*, București, 1978, p. 12.

²² Eduard Krakowski, *Adam Mickiewicz, philosophe mystique*, Paris, 1935, p. 313.

Și a fost martirizat poporul polon și băgat în mormânt, și strigat-au regii: lată, am ucis și am înmormântat libertatea.

Dar au strigat prostește [...], căci bucuria lor s-a sfârșit când exultau mai tare.

Căci poporul polon n-a pierit, trupul lui zace în mormânt, dară sufletul lui s-a înălțat [...] la viața popoarelor suferind în robie, în țară și peste hotarele ei, ca să vadă îndurările lor.

Dară în ziua a treia, sufletul se va întoarce în trup și atunci națiunea se va scula din morți și va slobozi toate popoarele Europei din robie²³.

Cărțile poporului polonez au fost curând traduse în sârbă și croată (1835), cehă, slovacă, germană, engleză, italiană. A apărut un fragment și în limba română, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (1834). S-a păstrat în manuscris anonim și o traducere integrală, *Cărțile norodului leșescu de la începutul lumei până la muncirea lui*²⁴.

Au apărut și scrieri originale care imitau stilul și patosul mesianic al *Cărților* lui Mickiewicz: Kostomarov la ucraineni, L'udovít Štúr la slovaci, Alecu Russo sau Bălcescu la români le-au avut ca model.

Opera lui Mickiewicz, în ansamblul ei, s-a bucurat de o mare audiență la ucraineni, în special la cei legați de centrul cultural de la Lvov (Bogdan Zaleski, Hulak Arte-movski), iar, ceva mai târziu, la cei de la Kiev (Mykola Kostomarov, Taras Șevcenko). Levko Borovikovski a tradus poemul *Farys, Sonete din Crimeea* și altele. Poemul lui Mickiewicz, *Pani Twardowska*, a inspirat pe Hulak Artemovski (balada *Tvardovski*), ca și pe Levko Borovikovski (balada *Leneșul*).

Mykola Kostomarov (1817-1885), scriitor și istoric, a fost unul dintre principalii animatori ai mișcării ucrainiene de emancipare națională. A scris balade și dume de inspirație folclorică, drame istorice – *Sava Cealii*, *Noapte la Pereiaslav* –, a tradus *Melodii ebraice* de Byron. Solidaritatea etnică în sens panslav și-a proclamat-o în poezia *Slavilor*.

Kostomarov a înființat asociația Frăția Chiril și Metodie, o confrerie clandestină cu scopul de a pregăti spiritele în vederea eliberării Ucrainei și a realizării unor țeluri democratice. Programul confreriei este sintetizat în intitulatele *Cărți de viitor ale poporului ucrainean (Knyhy bytja ukrainskoho narodu)*, atribuite lui Kostomarov. Modelul lui Mickiewicz se vede și în formă, și în spirit. În ambele *Cărți* întâlnim stilul solemn al textului biblic, precum și o panoramă universală a evoluției umanității de la *Facere* încoace. Și unul, și celălalt exprimă convingerea în bunătatea primordială a omului. În ambele *Cărți* se manifestă același respect pentru Ființa Supremă și credința că temelia existenței oamenilor și popoarelor rezidă în îndeplinirea voinței divine. Ambii autori privesc evoluția socială și morală pe care a înaintat umanitatea, ca pe un proces de degradare. Vorbesc despre abando-narea credinței în Dumnezeu, despre venerarea mai multor idoli și despre războaiele purtate în numele acestora. Și atunci, drept pedeapsă, Dumnezeu a aruncat o mare parte a umanității în sclavie. Din acel moment, lumea s-a împărțit în stăpânitori și

²³ A. Mickiewicz, *Dziela*, vol. VI, Varșovia, 1955, p. 17.

²⁴ Despre relația dintre *Cărțile poporului polonez* și *Cântarea României*, vezi: I.C. Chițimia, *Adam Mickiewicz, Nicolae Bălcescu i „Vospevanie Rumynii”*, în „Romanoslavica”, vol. II, 1958, p. 133-147; Ion Petrică, *Confluente culturale româno-polone în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Editura Minerva, 1976, p. 144-150.

stăpâniți. Este dat același exemplu, al Imperiului roman, care n-ar fi fost altceva decât biruința temporară a Satanei. Fiul Domnului, cu învățătura sa, a determinat căderea imperiului idolatru și păgân. Și, întocmai ca în textul lui Mickiewicz, și în *Cărțile de viitor ale poporului ucrainean* fericirea a fost de scurtă durată, pentru că omenirea a căzut iarăși într-o nouă sclavie, din cauza monarhilor absoluți. Dacă poetul polonez citează numele monarhilor celor trei state care au participat la sfâșierea Poloniei, Kostomarov tună și fulgeră împotriva unuia singur: Ecaterina a doua a Rusiei:

Și țarina Ecaterina, necredincioasa ucigașă a soțului său, a nimicit căzăcimea și libertatea ei, i-a luat pământurile și le-a împărțit, făcându-i pe unii stăpâni și pe alții robi. Și așa s-a prăpădit Ucraina. Dar e numai o aparență. Ucraina n-a pierit, fiindcă ea nu vrea să știe nici de țari, nici de alți stăpâni...²⁵

Kostomarov leagă soarta Ucrainei de a celorlalți slavi:

Dar dacă slavii au căzut în robie, vinovați nu sunt doar țarul și șleahța, robia nu este o plăsmuire a spiritului slav, ci a celui german și tătar. Căci un slav adevărat nu iubește nici un stăpân, în afară de Dumnezeu și de Iisus Hristos. Ucraina e acum în sicriu, dar încă n-a murit. Glasul ei, care îndeamnă la libertate și înfrățire, a găsit ecou în toată lumea. Acest glas a răsunat la 3 mai 1791, când polonezii au hotărât să organizeze o republică în care toți cetățenii să fie egali. Același lucru îl dorește și Ucraina de vreo sută douăzeci de ani încoace. Dar nici polonezilor nu li s-a îngăduit... Au sfâșiat Polonia, așa cum au sfâșiat mai înainte Ucraina²⁶.

Rolul mesianic pe care Mickiewicz îl rezerva națiunii polone, iar Kollár și Štúr Rusiei, Kostomarov îl atribuia Ucrainei. După părerea lui, va lua ființă o exemplară Uniune a republicilor slave libere, la temelia căreia va sta Ucraina. Pentru a justifica miza pe misiunea mesianică a Poloniei, Mickiewicz afirma că Polonia a păstrat cu fidelitate chiar și în epoca medievală idealurile egalității și dreptății; Kostomarov dă ca exemplu de egalitarism social viața căzăcimii.

La slovaci, eseul lui Ľudovít Štúr, *Era veche și era nouă a slovacilor* (1841), este inspirat din lucrarea poetului polonez. Tonul este solemn, fără ca textul să fie divizat în versete, iar autorul slovac nu are ambiția de a face nici măcar istoria întregii umanități, scriind, ca și Russo (Bălcescu), în *Cântarea României*, numai despre istoria poporului său. În rest, concepția este cam aceeași: și poporul slovac a parcurs un drum de la starea inițială fericită de egalitate și libertate la subordonare și robie. Mickiewicz își încheia lucrarea cu o rugăciune, Ľudovít Štúr așează la capătul eseului său o proză ritmată, un fel de poem elegiac.

În *Cărțile poporului polonez și ale pelerinilor polo-nezi* se sublinia menirea mesianică a Poloniei în întreaga lume, fără a se face vreo mențiune specială la solidaritatea cu celelalte neamuri slave. În schimb, în *Cursul de literatură slavă*, așa cum a fost el intitulat, pe care l-a ținut la Collège de France și care i-a absorbit întreaga energie timp de câțiva ani (1840-1844), mesianismul polonez se va combina cu cel slav în general.

²⁵ Apud Stefan Kozak, *Knyhy bytija ukrajinskogo narodu Mykoly Kostomarova i Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego Adama Mickiewicza*, „Slavia Orientalis”, anul XXII, nr. 2, Varșovia, 1973, p.186.

²⁶ *Ibidem*, p. 188.

Cursul a fost ținut în limba franceză, având în vedere auditoriul care se recruta nu numai din rândurile emigranților polonezi. Cele cinci volume ale ediției franceze poartă următoarele titluri semnificative: *Țările slave și Polonia* (vol. I, II), *Polonia și mesianismul* (III), *Biserica oficială și mesianismul* (IV), *Biserica și Mesia* (V). Despre literaturile slave se vorbește mai mult în prelegerile din anii 1840-1842. În cea mai mare parte, cursul reprezintă un tratat de filozofia istoriei. Se face o critică aspră a Bisericii, considerată responsabilă pentru decăderea moravurilor și trădarea principiilor inițiale ale creștinismului, dar și critica întregii societăți care ar trece printr-un proces de alienare. Dar degradarea societății nu este socotită ireversibilă, fiindcă, în epoca modernă, oamenii au devenit conștienți de necesitatea progresului. Revoluția franceză, ale cărei practici nu le agreea deloc, a relevat, după Mickiewicz, principiile fundamentale ale justiției, iar Napoleon Bonaparte a făcut încercarea de a le extinde în lume, dar a fost înfrânt de forțe ostile. Tentativa lui va fi repetată de alții, cu siguranță de popoarele slave care, sprijinindu-se pe ideile moderne înaintate, sunt predestinate prin firea, modul lor de viață și tradiții să reconstruiască pe cu totul alte baze edificiul social.

Cultul lui Bonaparte era foarte puternic în rândurile intelectualității franceze. În admirația lui Mickiewicz pentru Napoleon se reflecta recunoștința poporului polon față de speranțele pe care i le dăduse împăratul francez în anii 1811-1812, în ajunul și în cursul campaniei din Rusia. În *Pan Tadeusz* evocă pe larg evenimentele din acei ani. În poezia *Lui Joachym Lelewel* își exprimă speranța că bonapartismul nu este definitiv înmormântat:

Din cuibul ce-o născuse cândva-n democrație,
acvila-mpărătească se-nalță în tărie.
Și steaua sângeroasă a zeci de legiuni
a strălucit aprinsă în vastele genuni;
deși, azi, uriașul Apusului e-nfrânt,
din sângele-i lăstare mai pot da pe pământ²⁷.

Mickiewicz își clădește teoria mesianică pe fundamente rousseauiste, socotind că omenirea nu are altă cale decât întoarcerea la natură, la perceperea simplă, nesofisticată a lumii. O temă preferată a lui Mickiewicz este aprecierea că raționalismul excesiv a fost acela care a îndrumat omenirea pe căi greșite. A condamnat raționalismul lui Voltaire; revoluția franceză i se părea produsul monstruos al modului de gândire raționalist – o spune foarte categoric în prefața la versiunea sa a poemului *Corsarul* de Byron.

„Dezvoltarea exagerată a rațiunii frânează zborul sufletului” – afirmă el în prelegerea din 21 iunie 1842. Opoziția dintre suflet și rațiune, exaltarea afectelor este un mod romantic de a vedea lucrurile. Îl întâlnim în poemul său cu valoare și intenții de artă poetică – *Romantism*. Morala ce se desprinde din acest poem este că în viață, există ceva ce depășește puterile minții și la care se poate ajunge numai prin intuiție; numai simțind putem coborî în zonele inaccesibile minții. Implicându-se ca personaj în balada *Romantism*, poetul vorbește despre o fată care, în plină zi și în mijlocul mulțimii contrariate, „vede” pe iubitul său mort și

²⁷ Traducere de Miron Radu Paraschivescu; în vol. Adam Mickiewicz, *Versuri alese*, București, 1978, p. 21.

„discută” cu el. Un bătrân, introdus în scenariu ca reprezentant al cunoașterii raționale – căci el crede numai în ce percepe prin simțuri și experiență – o socotește nebună. Dar „cei cu simțirea curată”, cum spune poetul, o cred, ei au convingerea că mai presus de minte stă „simțirea și credința”. Pretextul pentru expunerea ideilor sale antiraționaliste îl constituie, în cazul acestei balade, motivul logodnicului strigoi sau motivul Lenore, prelucrat prima oară de Bürger în poemul cu același nume (1774). Poetul îi răspunde bătrânului care se laudă că vede și știe mai bine decât oricare cei de față, pentru că are un ochean care nu-l înșală și că numai din neștiință se naște ideea de duhuri și de alte astfel de plâsmuiri:

Fata simte – i-am spus cu sfială –,
iar cei mulți cred statornic și drept;
simțiri și credință mai iute nu-nșeală
decât sticla și-un ochi înțelept.

Tu știi moarte-adevăruri, neștiute de cei mulți;
vezi lumea într-un fir de colb și-n scânteierea din stea,
dar nu știi viile-adevăruri, minunea n-ai s-o poți vedea!
Aibi inimă, și-n inimă să te uiți!²⁸

Întoarcerea la natură este soluția fericirii pe care o indică popoarele slave; este rețeta care se degajă din Sfânta Evanghelie, unde se recomandă un mod de viață simplu. Progresul, diviziunea muncii, industria, comerțul, artelor și științele au complicat viața și au îndepărtat-o de natură; se trăiește într-o lume artificială și falsă. Salvarea rezidă în revenirea la agricultură, care face ca viața să fie mai autentică. Dintre toate popoarele, slavii nu s-au înstrăinat acestei meniri divine, ei au rămas la activitățile agricole care îi menține în contact strâns cu natura. Prin conservarea unui mod de viață patriarhal, slavii arată omenirii calea de urmat.

Scriitorul polonez se simte înrudit cu transcenden-talismul lui Emerson și de aceea îl citează pe larg pe filozoful și poetul american în sprijinul teoriei sale. În prelegerea din 14 martie 1843, din care am spicuit, și până aici, Mickiewicz formulează limpede motivările mesianismului său slav și universal:

Vom aborda încă o dată chestiunea acestui popor. Toată lumea consideră că el este chemat să acționeze. O spun străinii, nu numai slavii. [...] Și, dacă este chemat să acționeze, ce va avea de făcut în lumea de azi? Într-o lume care îi este atât de opusă, în lumea științelor, artelor și industriei ce rol poate să joace un popor agricol, care nu cunoaște altfel de viață în afara celei de la țară; care nu cunoaște alt instrument artizanal decât toporul său; care este el însuși artist, artizan și filozof la un loc; care n-a fost capabil să profite până acum nici de diviziunea muncii? El este chemat să acționeze într-un moment când rațiunea s-a înstăpânit pe glob, tulburându-ne neconținut cu plâsmuirile sale! Cei ce au scris despre reforme la neamurile slave emit pretenția de a le europeniza. Ei ar voi să le civilizeze, adică a le face popoare de negustori, prăvăliași, industriași, altfel spus, de a-i preface pe slavi în englezi, germani sau francezi, extirpându-le caracterul specific slav.

Mickiewicz argumentează mai departe că aceasta este o cale falsă și constituie un adevărat sacrilegiu să dorești alinierea slavilor patriarhali la ritmul civilizației industriale:

²⁸ *Ibidem*, p. 68.

Într-o vreme când până și societatea cea mai rafinată prinde dezgust pentru tot ce este materie, cât de mare ar trebui să fie durerea noastră văzând că așa-zișii reformatori slavi promit poporului nostru o fericire fără precedent, care constă în imitarea acestor societăți îmbătrânite! Nu-i vorba aici de forma de guvernământ; este vorba de a ști care dintre popoare a urmat drumul ce duce la adevăr, care este modul de viață ce corespunde mai bine intențiilor Providenței. Acela pe care îl vedem în țările comerciale, în țările cuceritoare? Sau acela care există în țările noastre, la acest popor ce în mitologia sa nu cunoaște un zeu al războiului? Chestiunea se pune de a reabilita agricultura, viața agricolă, singura care, în *Cartea Înțelepciunii*, este binecuvântată de Cer.

Prin referirea la forma de guvernământ Mickiewicz făcea aluzie la rezervele cercurilor progresiste europene și ruse față de despotismul țarist, de care, de altfel, se disociază și el, considerându-l străin de spiritul slav. E un fel de a se disocia și de Ján Kollár, care privea Rusia fără discernământ, ca și de slavofiliile ruși care vedeau în autocrație o formă de guvernare exemplară.

Țarismul ține poporul rus în sclavie: o spune cu milă și revoltă în poemul *Moșii (Dziady)*:

Sărman om slav! De tine mi-e milă! Mă-nfior
când mă gândesc la soarta-ți, năpăstuit popor.
Un eroism atât cunoști și-atâta știi,
și eroismu-acesta e-al silnicei sclavii!²⁹

Mickiewicz a fost cu sufletul alături de prietenii săi ruși, revoluționarii decembriști Rîleev, Bestujev și ceilalți care au încercat să-l asasineze pe țar și să instaureze în Rusia o ordine democratică (*Prietenilor ruși*). Spre deosebire de Pușkin, care vedea în Petru I ctitorul unei Rusii moderne și un mare patriot – în poemele *Călărețul de aramă*, *Poltava* –, Mickiewicz socotește domnia lui și a țarilor care i-au urmat începutul unei epoci sumbre pentru ruși, dar și pentru alte neamuri. După ce enumeră, tot în *Moșii*, în batjocură reformele lui Petru, el încheie:

Și-ntreaga Europă strigă atunci mirată:
„Sub Petru-ntâi, Rusia a fost civilizată”.
Le-a mai rămas atâta la următorii țari:
Să umple cu minciuna vreun cabinet murdar,
să sprijine cu oaste pe vreun despót mișel,
să uneltească-n taină pârjoluri și măcel;
popoarelor vecine să li se-nfigă-n ceafă,
să-și jefuie supușii spre-a da-n afară leafă –
iar nemții și franțujii să-i laude pe țari,
să-i socotească vrednici, mărinimoși și tari.
Franțuji, germani, o clipă! Când apucat de streche
o să v-arunce țarul ucazul în ureche,
când cnutul șuiera-va pe-al vostru spate gol,
orașele când fi-vor cuprinse de pârjol,
când muți veți sta, și țarul va scrie pe hârtie
să ridicați în slavă Siberia pustie,

²⁹ Traducere de Virgil Teodorescu; în vol. Adam Mickiewicz, *Versuri alese*, București, 1978, p. 161.

chibitcele, ucazul și cnutul cel barbar,
veți fi siliți și-atuncea să-l lăudați pe țar
dar odele de astăzi într-altfel le veți zice³⁰.

Versurile citate nu aparțin unui vizionar: sunt numai o descriere fidelă, deși pătimașă, a viciilor regimului autocratic rus. Ele se potrivesc însă și regimului sovietic, care i-a succedat celui țarist: un sistem opresiv a fost înlocuit cu un altul și mai dur, și mai neomenos, și mai avid de expansiune, care a ajuns nu numai să se înfigă în ceafa vecinilor, cum scrie poetul, dar a fost în stare, în setea lui diabolică de a stăpâni, să răscolească întregul mapamond. După ce s-a prăbușit imperiul sovietic, abia atunci au început să se vadă mai bine „pârjolul și măcelul”, precum și toate intrigile și minciunile care, învelite în sclipitorul ambalaj al „mărinimiei” internaționaliste, au orbit multe generații de oameni de bună calitate, iar, în țările subdezvoltate, unele dintre ele încă în stare tribală (a se vedea cazul Afganistanului), nu au făcut decât să semene vrajbă și lupte fratricide, cărora, după ce marele „învățător” (instigator și furnizor de arme!) și-a pierdut puterea de altădată, nimeni nu le mai dă de capăt.

În prelegerile sale despre literaturile slave, Mickiewicz include și textul unui presupus testament al lui Petru I, cu mențiunea că autenticitatea lui nu e sigură, dar, explică poetul, „sigur este că guvernarea rusă a mers pe acest drum”. Deși proveniența lui este dubioasă, documentul a făcut senzație în Occident prin limbajul cinic în care era redactat:

Să nu se precupețească nimic ca să se dea poporului rus formele și obiceiurile europene.
Să se mențină statul în stare de permanent război.
Să ne lărgim hotarele prin toate mijloacele cu putință: la nord de-a lungul Balticii, la sud până la țărmul Mării Negre, la apus peste Polonia.
Suedia să fie ruptă de acțiunea politică europeană, să fie izolată și apoi nimicită.
Sub pretextul alungării turcilor din Europa, să se mențină armata în permanentă stare de alarmă; să se instaleze posturi pe țărmul Mării Negre și, prin deplasarea lor treptată, să ajungem până la Țarigrad.
Să provocăm anarhie în Polonia și apoi să intrăm în stăpânirea Republicii.
Să se mențină prin tratate comerciale, multiple legături cu Anglia, aceasta, la rândul ei, va sprijini prin felurite mijloace sporirea și perfecționarea flotei rusești, cu ajutorul căreia ne vom asigura supremația pe mările europene; lucrul acesta este de cea mai mare însemnătate, căci de el depinde reușita planului.
Să învățăm bine adevărul următor: Cine are în mână comerțul cu Indiile este stăpânul Europei.
Să intervenim cu orice preț, prin forță sau viclenie, în conflictele dintre statele europene, îndeosebi în Germania.
Să dobândim influență religioasă asupra grecilor și a slavilor din Turcia, Austria, Polonia și Prusia.
În cele din urmă aprinzând flacăra războiului între puterile europene, să le îngenunchem rând pe rând și, din slăbirea lor reciprocă, să tragem foloase și să le nimicim³¹.

³⁰ *Ibidem*, p. 153; despre semnificația și structura poemului dramatic *Moșii* au scris la noi I.C. Chițimia, *Adam Mickiewicz et son poème dramatique „Dziady”*, în „Revue de l'histoire littéraire”, vol. I, 1956, p. 119-141, și Corneliu Barborică, *Studii de literatură comparată*, Bucu-rești, 1987, p. 134-136.

³¹ A. Mickiewicz, *Dzieła*, vol. X, Varșovia, 1955, p. 93-94.

Antiraționalismul lui Mickiewicz reapare în argu-mentarea contra inovațiilor lui Petru. El consideră că reformele țarului rus au, ca și teroarea iacobină, aceeași sursă: raționalismul excesiv:

Reforma rusă și revoluția iacobină se explică una prin cealaltă. [...] Ambele sisteme pornesc de la același principiu, acela că individul este măsura umanității; că drept busolă se poate lua propria rațiune și cu ajutorul rațiunii se poate măsura devenirea istorică a tuturor popoarelor, că poți hotărî cu privire la fericirea sau nefericirea lor după preferințele personale. De aici provine acea energie sălbatică, atotnimitoare, care nu ține seama de trecut, de istorie; de aci ura instinctuală față de tot ce este morală, religie, ce poartă pecetea umanității³².

Dar pornirile despotice, dorința de stăpânire și cuceriri ale lui Petru I mai sunt explicate de Mickiewicz și printr-un factor de natură biologică: amestecul de sânge al rusului slav cu mongolul. Trăsăturile somatice ale împăratului sunt, pentru scriitorul polonez, o dovadă concludentă:

Însăși persoana lui Petru cel Mare constituie o enigmă sub raport fizic și moral. El este un produs tipic velicorus. De talie înaltă, vânos, având o față frumoasă, dar o expresie mohorâtă; mai ales privirea sa, ochii cenușii injectați caracteristici pentru familia Barciukinilor, cea care a stăpânit peste mongoli, ne trimit, așa cum am spus, la tipul velicorusului cu amestec mongol. Pe chipul și în gesturile sale e vizibilă o agitație nervoasă deosebită: nu putea sta o clipă jos și își legăna corpul într-un fel de te treceau fiorii. Cu o agitație asemănătoare putea fi observată și la mulți dintre membrii Convenției, în special la montagniarzi³³.

În acest loc Mickiewicz citează o zicală franțu-zească, care sună așa: „Râcâiți rusul și veți da de un mongol”. Dostoievski – slavofil îndârjit – o va cita și el în *Demonii*, dar el o va face cu furie, punând-o în gura „occidentalștilor” și a conspiratorilor contra instituțiilor rusești.

Și totuși, sângele mongol care curge, e drept, în amestec, prin venele rușilor, nu l-a determinat pe Mickiewicz să-i considere pe ruși mai puțin slavi și să fie mai puțin entuziasmat de ideea unității panslave.

Sentimentele sale de solidaritate cu toate celelalte etnii slave se manifestă și atunci când folosește sintagme nediferențiatore ca „arta slavă” sau „literatura slavă”. Pe urmele lui Kollár, consideră că „arta slavă”, în primul rând arta literară, este menită să unifice pe slavi și, mai mult chiar, să inaugureze o nouă eră în cultura universală:

Limba și literatura reprezintă singura legătură între popoarele noastre; prin intermediul literaturii ne simțim cu toții frați și fii ai aceleiași patrii. [...] Să ne unim pe acest teren neutru, apărând cu toții această neutralitate. [...] Doar pe acest teren se vor putea întâlni, fără neîncredere reciprocă, polonezul cu rusul, cehul husit cu cehul catolic, fratele morav cu monahul de la muntele Athos. [...] Providența rezervă neamul slav pentru o altă epocă. Sperăm să avem artiști slavi, care vor crea după idei și reguli noi, necunoscute grecilor și romanilor³⁴.

Mickiewicz a fost un generos care nu s-a gândit că va veni vreodată vremea când nu Providența va decide cine să călăuzească omenirea, ci forța armelor, intrigile și iluziile derutante.

---

³² *Ibidem*, p. 94.

³³ *Ibidem*, p. 95-96.

³⁴ *Ibidem*, p. 103.

Complexul european și soluțiile mesianice la ruși

De la Petru cel Mare încoace Rusia a dorit cu ardoare să se „europenizeze”. Rămânerea în urmă ca organizare economică, socială și politică, a creat în gândirea rusă un veritabil complex european. Așa s-a născut în secolul al XIX-lea curentul favorabil civilizației occidentale. Reacția inversă, opusă, s-a intitulat slavofilie. De fapt, partizanii ambelor tabere ce se confruntau pe arena politicii, dar mai ales a gândirii ruse, urmăreau același scop: să facă din Rusia un stat puternic, care să aibă un cuvânt greu de spus pe arena mondială. Aceleași sentimente îi animă și pe rușii din zilele noastre. În această privință, în mentalitatea lor nu s-a schimbat nimic. Nici slavofilia, oricât de anacronică, n-a dispărut cu desăvârșire, deși ceilalți slavi nu par, cel puțin deocam-dată, înclinați să o mai accepte.

Occidentalii vedeau succesul Rusiei în introducerea unor reforme de natură economică și politică în stare să asigure prosperitatea și libertatea tuturor cetățenilor, așezarea regimului de stat pe baze constituționale. Ca prim manifest al acestei direcții ar putea fi socotită o faimoasă *Scrisoare filozofică*, aparținând lui Piotr Ceaadaev (1794-1856) și publicată în revista „Teleskop” în anul 1836. Filozoful rus constata cu amărăciune că Rusia, ruptă de comunitatea religioasă cu Occidentul prin nefericita schismă de la 1054, nu aparține nici sferei spirituale orientale, nici celei occidentale, situându-se într-un fel de vid în care evoluția spiritului a încremenit în bizantinism, adică într-un fel de stadiu premodern. Și, ca să se facă totuși remarcată prin ceva, s-a ocupat de cuceriri teritoriale, ajungând un colos care se întinde de la Odra până la strâmtoarea Behring, adică până la țărmurile Oceanului Pacific, fără a deveni totodată și o mare putere spirituală. Toată cultura rusească este din import și din imitație. Rechizitoriul lui la adresa înapoiatei Rusii este nemilos și drastic:

Noi creștem, dar nu ne maturizăm, avansăm, dar în linie oblică, altfel spus, într-o direcție ce nu duce la un țel, suntem ca niște copii care n-au fost puși să gândească ei înșiși; întreaga cunoaștere rămâne la suprafața ființei.³⁵ Solitari în lume, noi nu am dăruit lumii nimic și nu am preluat nimic de la lume. Noi nu am vărsat nici măcar o singură idee în ansamblul ideilor omenești; nu am contribuit cu nimic la progresul spiritului uman și tot ce ne-a revenit nouă din acest progres am desfigurat. Începând cu prima clipă a existenței noastre sociale n-a emanat nimic întru binele oamenilor: nici un gând folositor n-a încolțit pe solul steril al patriei noastre, nici un mare adevăr nu și-a luat zborul din rândurile noastre; nu ne-am dat osteneala să născocim ceva noi înșine, și din toate câte le-au imaginat ceilalți n-am împrumutat decât aparențele înșelătoare și luxul inutil³⁶.

Șansa Rusiei este de a se uni cu spiritul european, prin excelență creștin, și de a ieși din izolarea ei schismatică, inclusiv de a se subordona autorității papale. Prefigurând ideile pacifist-creștine ale lui Lev Tolstoi, în finalul *Scrisorii* sale se dezice categoric de atitudinile naționaliste, declarând că „gândirea creștină respinge orice fel de orbire, și pe aceea a prejudecății naționale mai mult

³⁵ Piotr Ceaadaev, *Scrisori filozofice*, traducere și note de Jeanina Ianoși, București, 1993, p. 29.

³⁶ *Ibidem*, p. 33.

decât oricare alta, întrucât aceasta din urmă îi dezbină în cea mai mare măsură pe oameni”³⁷.

Această cea dintâi *Scrisoare filozofică*, singura cunoscută de contemporani din totalul de opt scrisori, a fost primită cu entuziasm de tinerii cu vederi înaintate, cum era și Herzen, dar considerată de cercurile conservatoare o enormitate emanată de o minte tulbure. La ordinul țarului, Ceaadaev a fost declarat nebun, i s-a impus domiciliu forțat și a fost pus sub supraveghere polițienească, redactorul exilat, revista „Teleskop” suspendată, iar cenzorul care acceptase publicarea concediat. După scandalul care a urmat publicării acelei prime *Scrisori* (Toate cele opt scrisori fuseseră deja redactate până la 1836), a simțit nevoia să se justifice, scriind *Apologia unui nebun*, care, bineînțeles, a apărut postum, întocmai celorlalte șapte scrisori.

De fapt, aici Ceaadaev nu face decât să reia cu și mai multă convingere temele desfășurate în scrisorile sale. Ceea ce e nou în acest text este ideea mesianis-mului rus, ideea că rușilor le-a hărăzit Providența misiunea de a aduce fericirea pe pământ:

Cred că dacă noi am venit după alții, este pentru a face ceva mai bun decât ei. [...] După părerea mea, ar fi straniu să nu recunoaștem propriul nostru rol ce ne-a fost hărăzit și să ne limităm a repeta lungul șir de acte dementiale și de nenorociri pe care au fost nevoite să-l îndure națiuni mult mai puțin favorizate decât noi. [...] Am convingerea fermă că noi suntem chemați să rezolvăm cea mai mare parte a problemelor sociale, să desăvârșim cea mai mare parte a ideilor apărute în vechile societăți, să ne pronunțăm asupra gravelor probleme care preocupă specia umană. Am spus-o de nenumărate ori, și-mi place s-o repet, noi suntem, prin forța împrejurărilor, constituiți într-o adevărată instanță care judecă nenumăratele procese desfășurate în marile tribunale ale lumii³⁸.

Poate să pară bizar cum de se întâlnește, în privința rolului Rusiei în lume, acest acerb prooccidental cu slavofili antioccidentali. Este o atitudine totuși explica-bilă. Ceaadaev este conștient că aparține, cum spune el, unui „popor mare”, și asta îl umple, poate în chip inconștient, de orgoliu. Dar noi trebuie să înțelegem că prin „popor mare” orice rus înțelege o țară de o mare întindere, incluzând în ea sub aceeași denumire etnică de rus zecile de etnii, unele total diferite ca obârșie. Or, de acest orgoliu de țară mare, mai bine zis, de mare putere nu s-au putut dezbara, credem, nici acest mare umanist. Ceaadaev însuși simte la un moment dat nevoia să declare că a cam exagerat în rechizitoriul său din prima *Scrisoare* și în *Apologia unui nebun* ține să dea asigurări că și el este un patriot rus, deși nu atât de bigot și de orb ca unii dintre contemporanii săi.

Din grupul occidentalistilor făceau parte persona-lități marcante ale vieții literare ruse, dar de orientare socialistă mai mult sau mai puțin vizibilă; aceștia erau Herzen, Belinski, Cernișevski și alții, care nu se înrudeau cu Ceaadaev decât în ce privește atitudinea proocci-dentală. Spre deosebire de materialismul și ateismul primilor, Ceaadaev a fost un fervent apărător al credinței creștine, credea în faptul că adevărurile oamenilor sunt din revelație divină și a insistat mult în *Scrisorile* sale asupra contradicției, pe care o considera falsă, dintre credință și rațiune, dintre lumea spiritului și lumea fizică. Occidenta-lismul său

---

³⁷ *Ibidem*, p. 43.

³⁸ *Ibidem*, p. 177.

provenea total din ideea creștină a iubirii și a fraternizării tuturor și presupunea înlăturarea barierelor schismatice, sectare, naționale sau de orice altă natură.

Istoricul literar ceh Jan Máchal, autorul celei mai ample *Istorie a literaturilor slave*, citează o părere suges-tivă și deosebit de tranșantă a lui Belinski:

E timpul să încetăm a părea și să începem a fi europeni; e timpul să renunțăm la prostul obicei de a ne mulțumi cu vorbele și de a socoti drept europenism formele și aparențele europene. Mai bine-zis, este timpul să încetăm a ne entuziasma de europenism numai pentru că nu este asiaticism, ci va trebui să-l îndrăgim, să-l stimăm și să ne îndreptăm spre el numai și numai pentru că este uman, iar pe această bază să respingem tot ce nu este uman în el, așa cum respingem tot ce este inuman în asiaticism³⁹.

Belinski, Herzen, Cernîșevski (autorul romanului fourrierist utopic *Ce-i de făcut?*) gândeau relația cu Occidentul în termeni cât se poate de tereștri, având în vedere mai ales asimilarea civilizației acestuia, în timp ce Ceaadaev, prin spiritualismul său, inaugura seria gânditorilor și scriitorilor ruși creștini – Gogol, Dostoievski, Lev Tolstoi, Vladimir Soloviov, Dmitri Merejkovski, Nikolai Berdiaev, serie prelungită și în era sovietică prin Mihail Bulgakov sau Soljenițan. În *Apologia unui nebun*, Ceaadaev a făcut un portret foarte elogios lui Petru cel Mare, în întregime opus celui pe care îl cunoaștem din poezia și prelegerile lui Adam Mickiewicz. Astăzi putem afirma cu certitudine că adevărul a fost de partea poetului polonez, nu numai că vorbea ca om al unei națiuni năpăstuite de ruși (cu cei mai buni intelectuali ruși se afla în relații de prietenie), ci și deoarece modernizarea Rusiei, acest colos cu o structură etnică eteroclită, stăpânit de o populație rusă înzestrată cu o puternică simțire imperială care, cu anumite excepții, a viciat până și pe cel mai înapoiat om rus – mai ales pe acesta –, reprezenta pentru omenire, tocmai datorită acestui viciu, un pericol din ce în ce mai mare, așa cum au și dovedit-o toți anii care s-au scurs după evenimentele revoluționare din 1917. Un regim democratic în Rusia ar trebui să facă aproape imposibilul, și anume să extirpe mai întâi această malformație psihică de care suferă rusul de rând: ideea că aparține unei națiuni mesianice și că granițele Rusiei nu sunt cele realizate în cursul istoriei de niște țări cu ambiții de cuceritori, ci se rezumă la un teritoriu relativ restrâns cuprins între Golful finic și Urali, în rest nefiind decât niște petice de coloniști, adesea însă destul de numeroși în raport cu populația autohtonă. Nu putem să-i dăm dreptate lui Emil Cioran atunci când, aratând spre Rusia, susținea, în cartea sa, *Schimbarea la față a României*, că fără o conștiință mesianică, o națiune nu va ajunge niciodată să aibă o mare cultură. Oare vârfurile culturii scandinave s-au înălțat pe un fundament mesianic? Hotărât lucru, nu.

Slavofili considerau modelul de civilizație vest-european ca fiind negativ și îl respingeau, opunându-i modelul rus, pe care îl idealizau sub toate aspectele. La mijlocul secolului al XIX-lea, cel mai de seamă ideolog al slavofililor a fost Piotr Kireevski, autorul scrierii *Despre natura culturii Europei și poziția ei față de cultura Rusiei* (1852). Kireevski nu s-a rezumat doar la apărarea instituțiilor rusești tradiționale; el a atribuit Rusiei un rol mesianic în istorie. Creștinismul ortodox, afirma el, este religia cea adevărată, deoarece, spre deosebire de

³⁹ Apud Jan Machal, *Slovanské literatury*, vol. II, Praga, 1925, p. 200.

creștinismul occidental, pune credința mai presus de cunoaștere. Imperiul rus ar fi apărut, după opinia lui, prin „asocieri voluntare”, nu ca imperiile occidentale prin cuceriri și violență. Era un neadevăr cras: cum s-ar fi „asociat” aproape jumătate din continentul asiatic numai prin libera voință a popoarelor respective – iată un lucru pe care Kireevski nu-l putea demonstra. De asemenea, după opinia lui, Rusia oferea și soluția pentru problemele sociale: asociația țărănească, pe care o considera un model de organizație egalitaristă și de proprietate obștească asupra pământului, în timp ce Occidentul făcuse din proprietatea privată un idol. Relațiile de familie sunt văzute de Kireevski, drept patriarhale. Din aceste familii s-au creat comunități mai mari și din reunirea acestor comunități a apărut statul rus, care și-a păstrat nealterat caracterul patriarhal primordial. Nici în această ordine de idei, eseistul rus nu scapă ocazia să mai îndrepte încă o săgeată înspre Occident, susținând că familia europeană se bazează pe interes, este individualistă și egoistă. O veritabilă caricatură a acestei așa-zise familii europene se întâlnește la Dostoievski, în romanul *Jucătorul*. În opoziție cu atitudinea lui Ceaadaev față de Petru I, Kireevski apreciază că reformele țarului au imprimat Rusiei un curs inadecvat tradițiilor sale și, de aceea, dăunător. Finalmente se susține că Rusia are menirea de a arăta omenirii un nou model de viață și o va face împreună cu ceilalți slavi, pe care, eventual, îi va uni într-un stat comun.

Asemenea idei erau agreate în cercurile conducătoare din Rusia. Erau nu numai plăcute urechilor dispuse a le lua în serios, dar mascau, în același timp, cât se poate de bine interesele Rusiei de extindere a sferelor sale de influență. De aceea curentul slavofil era socotit expresie a ideologiei oficiale. Cu multă simpatie a fost întâmpinată apariția cărții lui N. Danilevski, *Rusia și Europa* (1871), care flata în cel mai înalt grad orgoliul rus, și așa destul de exacerbât, după înfrângerea lui Napoleon. Danilevski propunea o utopie: constituirea unei federații slave cu un teritoriu care ar fi trebuit să se extindă de la Marea Adriatică până la Oceanul Pacific și de la Oceanul Înghețat de Nord până la Marea Egee. Teritoriul princi-patelor și provinciilor românești ar fi urmat să fie înglobat în această imensă federație, românii împlinindu-și astfel visul de unire. Federația slavă, condusă, firește, de Rusia, ar fi trebuit să-și instaleze capitala la Constantinopol⁴⁰. Altfel, ideea unui stat federal slav, având ca centru spiritual ortodoxia, fusese deja formulată de către slovacul Ľudovít Štúr, în cartea sa, *Slavii și lumea viitorului*, apărută în versiune rusă cu numai patru ani înaintea lucrării lui Danilevski.

Idei panslave aveau și scriitorii care nu se aliniau foarte categoric la una din cele două mari direcții amintite. Cazul poetului A. Odoevski (1802-1839), om de orientare liberală și participant la complotul decembriștilor contra țarului Alexandru, este semnificativ pentru solidaritatea pe care o simțea opinia publică rusă cu „frații” lor slavi. Atât de adânc era înrădăcinată ideea că rușilor le revine sarcina de a-i elibera pe toți slavii de sub jug străin, încât în acest scop, a luat ființă un grup conspirativ *Soedinion-niie slaviane* (Slavi unificați), din care făcea parte și Odoevski, grup ce își propunea înlăturarea animozităților dintre unele

---

⁴⁰ Vezi P.N. Miliukov, *Razlojenie slavianofilstva*, în vol. *Iz istorii russkoi inteligentii*, Petersburg, 1902; I.V. Zenkovski, *Russkie mysliteli i Evro-pa*, Paris, 1927.

neamuri slave și unificarea lor într-un stat federal – ideea unui astfel de stat se vede că plutea în aer, de vreme ce putea fi întâlnită, formulată direct sau camuflat, la diverși scriitori slavi, începând chiar cu slovacul Kollár. Odoevski exprimă aceste idealuri în poezia *Fetele slave* (*Slavianskie devî*); „râurile” slave urmau să se verse într-un „singur fluviu”:

Doamne! Când se vor vărsa râurile
într-un singur fluviu, cu un singur izvor?
Să curgă acest râu-gigant
limpede ca cerul, ca marea de larg!
Și umezind jumătate de lume,
să-mpodobească pământul
cu frumusețea sa majestuoasă.

Pușkin ne-a lăsat puține mărturii despre atitudinea sa în chestiunea celorlalte neamuri slave, dar, ori de câte ori a avut prilejul, a manifestat simpatie față de ideea solidarității interslave. În 1830, când a izbucnit insurecția poloneză, reprimată violent de guvernul țarist, opinia publică europeană, ca și cercurile progresiste din Rusia, au protestat, bineînțeles, zadarnic, dovedind, ca în multe alte situații, neputința Occidentului în fața uriașei stihii de la Răsărit. Ca mare patriot rus, Pușkin a ripostat prin poemul *Ponegritorilor Rusiei*, în care geniul poetic este pus în slujba jalnicei idei a grandorii și forței Rusiei, țară capabilă să strivească orice dușman. Poetul face risipă de amenințări, declarând cu vehemență că nimeni n-are dreptul să se amestece în conflictul ruso-polon, deoarece ar fi vorba de o „ceartă între frați”. Recurgând la aceeași metaforă acvatică precum Odoevski, își dorea și el ca „apele slave” să se verse în „marea rusă”; forma interogativă a versului e înșelătoare:

Voi, ce bârfiți poporul, de ce vă zbateți, voi?
De ce zvârliți blesteme Rusiei, și noroi?
Pe gânduri ce v-a pus? Polonii răsculați?
Lăsați... e între slavi această veche cearta;
aceste dezbinări nu voi le dezlegați
E mult de când s-au prins la sfadă
aceste seminiții, strigând.
Și dat fu sorților să cadă
când lor, când nouă, rând pe rând.
Va-nvinge-n harță cine oare?
Rusul cel drept, leahu-ngâmfat?
Apele slave s-or vărsa-n ruseasca mare?
Sau marea va seca? E de aflat.

Asigurându-și pentru concetățenii săi și autoritățile autocratice partea cea bună – rusul e drept, polonezul e îngâmfat –, poetul trece apoi la o invitație amenințătoare adresată Europei ca să-și țină gura, în caz contrar va avea din nou de-a face (aluzie la înfrângerea lui Napoleon) cu forța țarului și a Rusiei, care se întinde de la Kremlin până la zidul chinezesc:

Grozavi sunteți la grai – dar fapta să se-arate!
Sau credeți că viteazul bătrân, ce-acum la pat e,

n-ar mai putea să-mpânze spanga-i ca altădat'?
Ori țaru-i un nimic? Sau poate-i lucru rar
să ne sfădim cu Europa iar?
Ori de izbânzi ne-am dezvățat?
Sau poate-om fi puțini? Din Perm la Taurida,
din reci, fineze stânci, până-n caldă Colhida,
de la Kremlinu-n vijelii,
la China zidurilor grele, sclipind în solzi-i de oțele
Rusia nu se va uni?
Pe fiii voștri-nfuriații
trimiteți-ni-i, dar prea bine:
au loc pe-ale Rusiei spații,
în gropi ce nu le sunt străine⁴¹.

Pușkin a tradus poezii populare sârbo-croate, pe care le-a publicat în 1834 sub titlul *Cântece ale slavilor de apus (Piesni zapadnâh slavian)*, servindu-se de două surse: Prosper Mérimée, *La Guzla ou choix de poésies ilyriques, recueillies dans la Dalmatie, la Bosnie, la Croatie et l'Herzegovine* (Paris, 1827) și vasta culegere a lui Vuk Karadžić, *Narodne srpske pesme* (Cântece populare sârbești), apărută în patru volume la Leipzig – vol. I-III – și la Viena – vol. IV. În prefața la traducerea sa, vorbește despre guslari (autori de cântece populare) ca de „poeți slavi”. Ca să fie clar la ce ne referim, e de precizat că nimeni n-a vorbit despre bardul anonim român sau de cel italian, sau de cel francez ca de un poet „romanic”. În fine, ar mai trebui amintită și povestirea *Kirdjali*, în care Pușkin îi atribuie haiducului bulgar din Basarabia o conștiință slavă.

Dostoievski și Cetatea ideală

Dostoievski a fost unul dintre cei mai fervenți susținători ai slavofiliei. El și-a exprimat convingerile în diverse scrieri polemice îndreptate contra „occidentalismului”, cum sunt *Însemnări de iarnă despre impresii de vară* (1862), *Visul împăcării în afara științei* (1877), *Pușkin* (1880), dar și prin proza sa, în care ideile slavofile nu sunt structuri de suprafață, superficiale, ci se regăsesc în mecanismele de adâncime ale construcției epice, în motivația și evoluția conflictelor, în psihologia perso-najelor, în distribuția rolurilor între protagoniști și antagoniști etc. În majoritatea cazurilor, numeroșii cercetători ai operei dostoievskiene în special occidentali, au fost uimiți de calitățile narrative, de instabilitatea psihică a personajelor și de oscilația lor tragică între umilință și o revoltă uneori ucigașă, punând asemenea comportamente pe seama „sufletului rus”; alții, generalizând, se vorbește, cu totul nepotrivit, de „sufletul slav” al acestor personaje.

În articolul *Visul împăcării în afara științei*, Dostoievski aderă la ideea mesianică a slavofililor, conform căreia mersul omenirii va fi dirijat de popoarele slave în frunte cu Rusia:

Să-i iau numai pe slavofili: ce au proclamat ei prin fruntașii, fondatorii și reprezentanții teoriei lor? Au afirmat direct, în niște concluzii clare și precise, că Rusia, împreună cu toți slavii și

⁴¹ Traducere de Eugen Jebeleanu, în vol. A.S. Pușkin, *Versuri*, Bucu-rești, 1958, p. 97-99.

în fruntea acestora, va spune un mare cuvânt omenirii, cel mai mare din câte s-au spus până acum și că acest cuvânt va fi testamentul unirii general-umane... Idealul slavofililor a fost unirea în spiritul unei adevărate și cuprinzătoare iubiri, fără minciună, fără interese de ordin material, pe baza exemplului de generozitate, pe care a fost predestinat să-l dea poporul rus în fruntea uniunii libere general-slave⁴².

Mai departe, în același articol, Dostoievski susține idealul slavofil pe o bizară teorie a predestinării istorice a popoarelor; după el ar exista popoare predestinate să aibă un rol însemnat în istorie, opuse altora, care se complac în mediocritate și sunt lipsite de idei mesianice:

Sunt popoare cumiți, cinstite și ponderate, liniștite, fără nici un fel de avânturi, popoare de negustori și constructori de corăbii, care trăiesc bine și deosebit de corect; și totuși ele nu vor ajunge niciodată prea departe, o să rezulte sigur o mediocritate care nu va aduce nici un serviciu omenirii; n-au ele energia necesară, o mare încredere în sine, n-au sub picioarele lor cei trei chiți mișcători pe care stau toate marile popoare. Credința în faptul că vrei și poți să spui omenirii un ultim cuvânt, că vei înnoi omenirea din surplusul forței tale vitale, credința în caracterul sacru al idealurilor tale, credința în puterea dragostei și a dorinței tale de a sluji omenirea – o asemenea credință este semnul celei mai înalte vieți a națiunilor și numai prin ea vor aduce omenirii acel folos pentru care au fost predestinate, toată acea parte a energiei lor vitale care le-a fost hărăzită de natura însăși atunci când le-a creat și pe care o vor transmite moștenire omenirii viitoare. *Numai o națiune puternică, cu o asemenea credință, are dreptul la o viață superioară*” (s.n.).

În continuare, Dostoievski demonstrează că o asemenea națiune puternică și cu drepturi speciale la o viață superioară sunt rușii: „... la noi, la noi toți, la ruși, credința asta este o credință generală, vie și importantă; la noi, toată lumea crede în asta, și simplu și lucid, și în lumea intelectuală și în popor, căruia propria lui religie îi dictează să creadă în asta”⁴³.

Ca și unii dintre predecesorii săi, care socoteau națiunile romanice și germanice „îmbătrânite”, cu energia creatoare istovită, Dostoievski vestește și el ieșirea din scena istoriei a acelor popoare care au acumulat imense bogății, fiindcă spune el în altă parte, „valorile morale fundamentale ale spiritului nu depind de forța economico-mică”⁴⁴. Este un fel neconsolator de a se consola cu ideea că Rusia, deși înapoiată, poate declanșa o mișcare a spiritului capabilă să cuprindă întreg pamântul. Marxiștii ruși radicali, educați în spiritul mesianismului rus, n-au crezut că înapoierea economică n-ar avea importanță și, printr-o colosală mobilizare de energie în stil totalitar, s-au apucat de treabă și era cât pe-acum să atingă acel scop pe care îl aveau în vedere înaintașii lor – firește, cu alte mijloace decât cele creștinești preconizate de aceștia.

În eseul său consacrat lui Pușkin, Dostoievski visează la o viitoare societate internaționalizată, o societate a fraternității, călăuzită după legea lui Hristos, pe care o va instaura în lume poporul rus. Recunoaștem ideile lui Ceaadaev din *Apologia unui nebun*. Recunoaștem însă și ideile după care Dostoievski a modelat caracterele personajelor sale, mai ales a celor pe care le-a îndrăgit în mod special, cum este starețul Zosima și Alioșa din romanul *Frații Karamazov*. El vorbește despre inima rusească de o factură aparte,

⁴² F. Dostoievski, *Opere*, vol. XI, traducere de Leonida Teodorescu, București, 1958, p. 336-337.

⁴³ *Ibidem*, p. 335.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 434.

atotcuprinzătoare, capabilă de dragoste fără margini, fără pic de invidie, complet dezinteresată – calități care îi predestinează pe ruși întru făurirea unei lumi a înfrățirii generale; o încântătoare utopie!:

O, popoarele Europei nici nu știu cât ne sunt de scumpe! Și mai târziu, eu sunt convins, noi, adică sigur nu noi, ci rușii viitorului vor înțelege, toți până la unul, că a fi rus autentic va însemna: să cauți să aduci o împăcare definitivă în contradicțiile europene, să arăți o soluție pentru tristețea europeană (!) *prin sufletul tău rusesc, sufletul tău atotcuprinzător, în care să-ți îmbrățișezi cu dragoste frățească pe toți frații tăi și, la urma urmei, poate, să-ți spui ultimul cuvânt al mării, generalei armonii, al unui acord final frățesc al tuturor neamurilor* (s.n.), după legea evanghelică a lui Hristos! Știu, știu prea bine că vorbele mele pot să pară exaltate, exagerate. [...] De altfel, gândul acesta s-a spus nu o dată și nu aduce nimic nou. Principalul e că toate acestea ar putea să pară infatuare: cum adică, cu pământul ăsta sărac și vulgar să avem destinul ăsta? Noi adică am fost predestinați să spunem omenirii un cuvânt nou? Ei bine, eu doar nu vorbesc de gloria economică, de gloria sabiei sau a științei. Nu vorbesc decât de fraternizarea oamenilor și de faptul că pentru o unire frățească general umană *inima rusă* (s.n.) este, poate, mai predestinată decât a oricărui popor, văd semnele acestui fapt în istoria noastră, în oamenii noștri de talent, în geniul artistic al lui Pușkin⁴⁵.

Această doctrină, exprimată aproape în aceiași termeni, o vom găsi și la unele personaje din opera literară a lui Dostoievski. Așa, de exemplu, Ivan Șatov, unul dintre eroii slavofili din romanul *Demonii* (1871), are certitudinea că rușii sunt noul popor ales de Providență, că a doua venire a lui Hristos pe pământ, adică atunci când după previziunile Sfintei Scripturi se va instaura împărăția de o mie de ani a păcii și dreptății, se va săvârși cu siguranță în Rusia.

Acest vis al unei lumi viitoare mai bune pune în mișcare resorturile intime ale prozei dostoievskiene, reflectându-se în repetate refuzuri și opțiuni. Refuzul îi privește pe occidentalii, adică pe acei oameni care vedeau în civilizația și, mai ales în gândirea și cultura europeană un model de urmat. În tinerețe, Dostoievski a stat sub influența ideilor prooccidentale și a fost adept al doctrinei socialiste, văzând în aceasta năzuința omului spre realizarea justiției sociale proclamate de învățătura creștină; amintindu-și de anii tinereții, în *Jurnalul unui scriitor* mărturisește:

Socialismul care se năștea era comparat pe atunci, chiar de către unii conducători ai lui, cu creștinismul și era conceput ca o îndreptare, o îmbunătățire a acestuia potrivit epocii și civilizației moderne. Toate aceste idei ne-au plăcut teribil atunci la Petrograd, ni se păreau a fi în cel mai înalt grad sfinte, morale și, mai ales, universale, ni se păreau a fi legea viitoare a întregii omeniri, fără excepție.

A făcut parte chiar dintr-un cerc ilegal cu intenții complotiste în anii 1848-1849; a fost o firavă închegare, lichidată în primăvara anului 1849 prin arestarea membrilor grupului, inclusiv a lui Dostoievski, și condamnarea lor la moarte prin împușcare. Pedepsa le-a fost comutată în muncă silnică și deportare în Siberia. Condamnaților li s-a comunicat comutarea pedepsei în clipa în care, legați deja la ochi, așteptau doar focul ucigător al armelor. Organizatorii acestei scene au fost probabil niște sadici. Surghiunul lui Dostoievski a durat aproape doisprezece

---

⁴⁵ *Ibidem*, p. 454-455.

ani. După executarea pedepsei, scriitorul s-a întors pocăit, având deplină încredere în autorități și Biserica creștină.

La numai un an după ce scapă din blestemata Siberie, în vara anului 1862 face o lungă călătorie în Occident. Convingerile cu care s-a întors de acolo le-a consemnat într-un lung articol, intitulat *Însemnări de iarnă despre impresii de vară* (1862-1863). După câte știm, acesta este primul document care atestă conversiunea lui Dostoievski de la socialism și prooccidentalism la slavofilie, la o formă de panslavism îndârjit. Articolul reprezintă o luare în răspăr, hazlie și totodată vicleană, a idolului adversarilor slavofiliei, Occidentul în genere și, în mod special, Franța. Realitățile și mentalitățile franceze sunt luate peste picior. Dostoievski apreciază că idolul principal al occidentalizatorilor ruși, cel francez, se află în stăpânirea burghezului, iar burghezul francez întrunește numai calități negative – este fricos, laș, lacom de avere, meschin, prefăcut etc. etc. Toate aceste considerații scriitorul le va atribui și personajului narator din cel dintâi roman scris după călătoria în Occident, *Jucătorul* (1866), cu deosebirea că, fără a-i uita și cruța pe francezi, ironia lui mușcătoare se îndreaptă către filistinul german: tot Occidentul se închină banului, iar germanii, prin modul lor de viață sacrifică sufletul, orice aspirație spirituală, pe altarul păgân al bunăstării materiale.

Banul provoacă dramele fundamentale în *Jucătorul*, *Crimă și pedeapsă*, *Frații Karamazov*, lăcomia de bani sau arghirofilia, despre care vorbește bătrânul stareț Zosima din romanul *Frații Karamazov*, avertizând că, de va pune stăpânire pe ruși, „veneticii din toate țările vor invada Rusia și o vor nimici, „vor risipi turma noastră”. Rezultă și din spusele testamentare ale acestui personaj simpatic autorului că avariția este o trăsătură de caracter caracteristică civilizației occidentale, de fapt, o formă de decadentă a civilizației de care omul rus trebuie ferit. Transportând în Rusia modelul occidental de civilizație, occidentalizatorii, după opinia lui Dostoievski, atentau la „independența și originalitatea spiritului rus”⁴⁶.

Critica occidentalismului se face, așadar, în numele specificului național, fiindcă lipsa identității ar surpa teoria cu privire la rolul mesianic al Rusiei. Un popor fără identitate, un colos, cum era poporul rus, în haine de împrumut ce ar putea oferi omenirii și, deci, cine l-ar lua în serios? Evident, conservarea caracterului național cu formele și instituțiile sale specifice – numai așa se putea dovedi personalitatea națiunii, forța sa și încrederea neștrămutată în înalta sa menire. Personaje ca Raskol-nikov (*Crimă și pedeapsă*), Stavroghin, Verhovenski, Kirillov (*Demonii*), Ivan Karamazov (*Frații Karamazov*) sunt aderenți ai unor idei nerusești, decăzute, occidentale și victime ale acestor idei.

Versilov, personajul principal din romanul *Adoles-centul* (1875), este, poate, cel mai deabusolat, mai nesta-tornic, mai proteic din întreaga galerie de personaje dostoievskiene⁴⁷. Simte tentația realizării unei armonii utopice în lume ca, la capătul visării pe această temă, să exclame: „Splendid vis, măreață amăgire a omenirii”. Tot atât de contradictoriu este atunci când îi înfățișează fiului său o altă variantă de Utopie, a unei omeniri care s-a lepădat de credința în Dumnezeu:

⁴⁶ *Ibidem*, p. 440.

⁴⁷ Vezi și articolul consacrat lui Versilov, Andrei Petrovici, în Valeriu Cristea, *Dicționarul personajelor lui Dostoievski*, București, 1983.

Dragul meu, uneori îmi închipui că lupta a încetat și că spiritele s-au potolit. După ce blestemele, huiduielile și fluierăturile au luat sfârșit, s-a așternut acalmia și oamenii au rămas *singuri*, după cum și-au dorit, fiindcă ideea măreață de pe vremuri i-a părăsit, marele izvor de forță (credința în Dumnezeu – n.n.), care până atunci îi hrănea și îi încălzea, s-a retras ca soarele acela maiestuos și fascinant din tabloul lui Claude-Lorrain, dar acest asfințit prevestea sfârșitul omenirii. Și atunci oamenii înțeleg deodată că au rămas complet singuri și se simt părăsiți ca niște copii orfani. Știi, dragul meu băiat, eu n-am crezut niciodată că oamenii sunt ingrați și proști. Dacă ar rămâne fără ocrotire ei s-ar aduna laolaltă, s-ar lipi cât mai strâns și mai dragăstos unii de alții, s-ar prinde de mâini, fiindcă și-ar da seama că nu se mai pot bizui decât unii pe alții. Dacă ar dispărea măreața idee a nemuririi, ea ar trebui înlocuită, marele prinos de iubire care înainte se concentra asupra Aceluia care întruchipa nemurirea s-ar revărsa atunci asupra naturii, asupra universului, asupra oamenilor, asupra fiecărui fir de iarbă. Atunci oamenii ar începe să iubească cu o dragoste fără margini pământul și viața și, pe măsură ce-și vor da seama cât de limitată și de trecătoare este viața lor, ar iubi-o cu totul altfel decât înainte. Ei ar începe să contemple natura și ar descoperi fenomene și taine pe care înainte nici nu le bănuiau, fiindcă atunci ar privi natura cu alți ochi, așa cum își privește un îndrăgostit iubita. Dimineața, de cum s-ar trezi, s-ar grăbi să se îmbrățișeze unii pe alții, ar căuta să-și arate cât mai multă dragoste, fiindcă și-ar da seama că zilele lor sunt scurte și că asta-i tot ce le mai rămâne. Ar munci unii pentru alții și fiecare ar împărți tuturor ce a agonisit, fiindcă numai pe această cale își vor găsi fericirea. Fiecare copil ar ști și ar simți că fiecare om de pe pământ îi este părinte. Chiar dacă mâine îmi va veni sfârșitul, s-ar gândi orice om, nu-mi pasă că mor, pentru că după mine rămân ei toți, iar după ei vor urma copiii lor. Și gândul că după tine vor rămâne ceilalți și că vor continua să se iubească și să se ajute reciproc, ar înlocui speranța într-o viață viitoare. Oamenii s-ar grăbi să se iubească pentru a înăbuși marea tristețe din sufletele lor. Fiecare ar fi mândru și curajos când ar fi vorba de el, dar grijuliu și precaut când va fi vorba de ceilalți, fiecare ar tremura pentru viața și fericirea tuturor. Oamenii ar deveni duiosi unul față de altul, fără să se rușineze de duiosia lor ca acum, și s-ar alinta unii pe alții ca niște copii⁴⁸.

Versilov încheie această poveste, declarând că nu-i decât pură „fantasmagorie”. Apoi afirmă că nu este ateu, ci deist, dar în continuare spune că a avut toată viața viziunea celei de a doua veniri a lui Hristos pe pământ, printre oameni.

Când însă, în confesiunea sa, ajunge să-și expună convingerile slavofile, nestatornicia lui încetează, nu mai revine și nu mai infirmă propriile afirmații. Utopia slavofilă nu mai este utopie, ci o convingere fermă că Rusia există numai pentru a împlini misiunea de mântui întreaga omenire de rele. Nobilimea rusă a născut, susținea Versilov, un nou tip de om, reprezentând o civilizație superioară și anume „tipul omului care suferă pentru întreaga omenire”. Popoarele occidentale, ale „bătrânei Europe”, agonizau, pretutindeni „răsunau deslușit clopo-tele de înmormântare”. Le va salva Rusia care, de peste un secol, se gândește mai mult la interesele Europei decât la ale ei.

Opusul lui Versilov este Nikolai Stavroghin din romanul *Demonii*, un personaj fantastic ce reverberează la proporții neobișnuite dezabuzarea lui Eugen Oneghin, ca și răceala și cinismul lui Peciorin din povestirea *Un erou al zilelor noastre* de Lermontov. Expresie condensată a unei presupuse demoralizări a intelectualității ruse, Dostoievski ni-l înfățișază pe Stavroghin ca pe un om de o mare energie, dar dezorientat: s-a rupt de Rusia, de năzuințele proprii poporului rus, dar nu poate îmbrățișa nici idealul diverșilor „revoluționari” sau „nihiliști”. De aceea, se hotărăște să părăsească Rusia și să se retragă în singurătate, în Elveția, prilej ca scriitorul să facă urmă-toarea reflecție: „Cel ce își

⁴⁸ F. Dostoievski, *Opere*, vol. VIII, traducere de Emma Beniuc, Bucu-rești, 1978, p. 439-440.

pierde legătura cu pământul natal își pierde și zeii săi, adică toate scopurile sale”. Revenirea lui subită în patrie și sinuciderea constituie o surpriză ce ar putea avea o singură explicație: ratând sensul existenței prin părăsirea țării sale, el se putea sinucide și în Elveția, putea lua drumul pribegiei și al penitenței amare, putea continua în multe alte feluri. Dar el își pune capăt zilelor pe „pământul natal”, împrejurare care scoate sugestiv în evidență tensiunea interioară și tragismul personajului.

De altfel, toți „occidentalii” sunt osândiți de Dostoievski, în opera sa, la suferințe grele. O parte dintre ei, precum Stavroghin, Kirillov (*Demonii*) Svidrigailov (*Crimă și pedeapsă*) sau Ivan Karamazov sfârșesc prin a se sinucide; alții au tentația sinuciderii (naratorul din *Visul unui om ridicol*). Unii suferă rigorile aspre ale legii, cum este cazul lui Raskolnikov și al grupului de anarhiști din romanul *Demonii*. O altă categorie de personaje, precum Stepan Trofimovici Verhovenski (din *Demonii*) poartă crucea propriilor neliniști și contradicții.

Dar în ce vede Dostoievski semnele și cauzele decăderii occidentale? Cauza principală a crizei morale atribuite de el Occidentului ar fi raționalismul. Dorința de a cunoaște, curiozitatea științifică au dus la negarea ideii de Dumnezeu, la ateism, și astfel la surparea edificiului moral clădit pe învățătura creștină. Ideea nu este cătuși de puțin nouă, dacă privim lucrurile în filiație slavofilă – înaintea scriitorului rus o spusese Mickiewicz. Deci, dezvoltând capacitățile sale raționale, omul s-a îndepărtat de natură, de principiile morale simple care au constituit și pot în continuare constitui temelia fericirii omului.

Această convingere se află așezată, într-o formă aproape nudă, în povestirea fantastică *Visul unui om ridicol* (1877). Eroul acestei narațiuni a trecut prin școli înalte, dar știința asimilată nu i-a oferit nici o certitudine morală și decide, în consecință, să se sinucidă. În noaptea în care urma să-și pună capăt zilelor are un vis ciudat. Se vedea mort, când, deodată, mormântul se deschide și o ființă de pe altă lume, înveșmântată în negru, îl înalță într-un spațiu nedefinit, sideral, transportându-l într-o lume a Utopiei. Oamenii pe care îi întâlnește aici trăiau ca într-un fel de „vis al împăcării în afara științei”, ca să împrumutăm titlul articolului pe care Dostoievski l-a publicat în același an, 1877. Populația acestui loc ideal nu manifesta nici un fel de dorință de a cunoaște, dispensându-se de știință și ducând, tocmai de aceea, o viață tihnită, fericită, armonioasă. Visul îi revelează naratorului, un rus molipsit de răul european – secretul fericirii:

Mie, ca unui progresist rus contemporan și petersburghez parșiv, mi s-a părut, de pildă, de neconceput faptul că ei, știind atât de multe, n-au știința noastră. Dar am priceput repede că cunoștințele lor se acumulau și se hrăneau în alt fel decât la noi pe pământ și că și năzuințele lor erau cu totul altele. Ei nu doreau nimic și erau liniștiți, ei nu tindeau spre înțelegerea vieții, așa cum căutăm noi s-o aflăm, pentru că viața lor era plină. Dar cunoașterea lor era mai profundă și mai înaltă ca a științei noastre; pentru că știința noastră caută să explice viața, caută s-o înțeleagă ca să-i învețe și pe alții să trăiască, iar ei știau și fără știință să trăiască ...⁴⁹

În plin secol al rațiunii științifice, Dostoievski reactualiza deviza pascaliană a rațiunilor inimii pe care rațiunea nu le cunoaște.

⁴⁹ F. Dostoievski, *Opere*, vol. II, traducere de Ștefana Velisar Teodo-reanu și Isabella Dumbravă, București, 1967, p. 364.

Raționalismul a împins pe căi greșite nu numai civilizația, ci și Biserica occidentală. Acesta este sensul povestirii *Marele Inchizitor*, inserată în romanul *Frații Karamazov* (1878-1880). Inchiziția, ajunsă la apogeul ei, stăpânește lumea numai cu ajutorul terorii; abandonând preceptele creștine și chiar venerația ce se cuvine lui Dumnezeu, Biserica a intrat în stăpânirea Satanei. Iisus coboară din nou pe pământ, luând chip omenesc și propovăduind iubirea și iertarea. Marele Inchizitor, un bătrân cardinal nonagenar, îi spune că iubirea și iertarea nu pot asigura ordinea pe pământ, că este nevoie de supunere și pedeapsă. Oamenii au nevoie de stăpâni care să decidă pentru ei, și nu de libertate. Libertatea este pentru ei o adevărată pacoste căci nimic nu este mai chinuitor decât a-i pune în situația de alege între bine și rău. După părerea bătrânului cardinal, viciul de bază al învățaturii lui Hristos este faptul de a fi dat omului libertatea conștiinței:

Ai uitat, se vede, îi spune el lui Iisus, că omul preferă liniștea sau chiar moartea, libertății de a alege între bine și rău! Fiindcă nu există ceva mai ademenitor pentru el decât libertatea conștiinței, dar, în același timp, nu există ceva mai cumplit. [...] Cinsprezece veacuri ne-am canonit cu libertatea asta, dar acum am isprăvit, da, da, am isprăvit odată pentru totdeauna. [...] Chiar ei ne-au oferit libertatea, depunând-o smeriți la picioarele noastre⁵⁰.

De altfel, consideră cardinalul, oamenii nu vor putea fi niciodată liberi și nici nu merită libertatea, pentru că sunt niște ființe bicusnice, îndărătnice, dedate la rele, nărvite și răzvrătite. Cu timpul, pe pământ se va instaura ordinea; o elită de o sută de mii de oameni va trebui să transforme restul omenirii în robi supuși și ascultători în toate, punându-i la muncă și reglementându-le modul de viață, chiar și viața sexuală:

Nici vorbă că o să-i punem să muncească, dar, în orele libere, vom căuta să le înjghebăm o viață plăcută, ca un joc de copii, cu cântece naive, cu coruri și dansuri nevinovate. O, le vom da voie chiar să și păcătuiască, știindu-i slabi de înger și bicusnici, iar ei, la rândul lor, ne vor iubi ca niște copii pentru că vom fi așa de toleranți! Le vom spune că oricare dintre păcatele lor va fi, de bună seamă, răscum-părat, de vreme ce a fost săvârșit cu învoirea noastră, și că numai și numai din dragoste le îngăduim să păcătuiască luând asupra noastră pedeapsa ce li se cuvine. Și, luând-o asupra noastră, cu atât mai vârtos ei ne vor iubi ca pe niște binefăcători. [...] Și, după cum vor fi sau nu ascultători, le vom permite sau îi vom opri să trăiască cu soțiile sau ibovnicele lor, să facă sau nu copii cu ele, și ei se vor supune cu dragă inimă, fericiți⁵¹.

Marele Inchizitor consideră prezența lui Iisus drept nedorită și chiar primejdioasă și, în consecință, îl invită să dispară; dacă nu, va fi declarat fals proroc și ars pe rug.

Povestirea nu este întâmplător înglobată în desfășurarea romanului. Pare o divagație nefuncțională, dar nu este așa. Rolul ei este de a-l caracteriza mai bine pe Ivan Karamazov și totodată un prilej pentru Dostoievski de a-și mai vărsa încă o dată focul pe „occidentaliști”. Povestirea este ticluită de Ivan pentru a-i demonstra fratelui său Alioșa, un tânăr credincios și de o bunătate îngerească, inutilitatea blândeții, a iubirii și a iertării. Ivan era ateu, un raționalist, un om amoral și lipsit de scrupule. El îl împinge pe Smerdiakov, un infirm epileptic, la

⁵⁰ F. Dostoievski, *Frații Karamazov*, vol. I, traducere de Ovid Constanti-nescu și Isabella Dumbravă, București, 1982, p. 363.

⁵¹ *Ibidem*, p. 433.

uciderea tatălui său, bătrânul Karamazov. Ca și alți aței din romanele lui Dostoievski, Ivan sfârșește prin a se sinucide, act care, în intenția scriitorului rus, semnifică falimentul rațiunii științifice.

Povestirea Marelui Inchizitor întrunește trăsături caracteristice pentru ceea ce numim astăzi antiutopie; deși nu se petrece în viitor, ci în secolul al XVI-lea, la Sevilla, în monologul său cardinalul inchizitor vorbește de o organizare socială ce prefigurează un viitor al groazei.

Un alt mare ateu și raționalist este Raskolnikov, eroul romanului *Crimă și pedeapsă* (1866). Scris la numai câțiva ani după revenirea din Siberia, unde ispășise pentru vina de a fi fost socialist și prezumtiv complotist, romanul reprezintă o formă sublimată a experienței proprii. În linii generale, destinul lui Raskolnikov se confundă cu cel al lui Dostoievski, care, cum se știe, s-a întors din deportare pocăit și trecând de cealaltă parte a baricadei, văzând acum în foștii tovarăși de idei niște indivizi capabili de orice, chiar și de crimă. Raskolnikov apare ca un teoretician al crimei; ucide, socotind că are dreptul să reașeze lucrurile dintr-o ordine irațională – aceasta fiind inechitatea socială – într-una rațională chiar cu prețul crimei. Bătrâna cămătăreasă pe care o ucide o considera un parazit social, o ființă de prisos; cu banii acesteia putea fi asigurată fericirea și prosperitatea unor ființe valoroase. Conform teoriei sale, dreptul la crimă aparține oamenilor superiori: „Oamenii, prin însăși firea lor, se împart în două categorii: în inferiori (obișnuiți), material uman care servește numai la procreare, și oameni în adevăratul înțeles al cuvântului, cei care au dreptul sau talentul de a spune în mediul lor un cuvânt nou”⁵². Raskolnikov se consideră un astfel de om „în adevăratul înțeles al cuvântului”, adică superior celorlalți. Drept model îi servea Napoleon, omul care a sacrificat milioane de vieți pentru ideile sale. Napoleonismul, ca și teoria eroilor, a lui Thomas Carlyl, în forma lor degradată, constituie izvoarele ideilor lui Raskolnikov. Mijloacele de parvenire ale lui Julien Sorel din romanul *Roșu și negru* de Stendhal, victimă și el a ideii napoleoniene decăzute, sunt cu totul nevinovate, pe lângă ce crede și ce făptuiește eroul lui Dostoievski.

Pedepsirea lui Raskolnikov dovedește dezacordul scriitorului rus cu astfel de teorii. Omorul individual este o crimă care se pedepsește. Dar ce nu-i este permis individului, le este permis colectivităților naționale sau grupurilor etnice – cum altfel am putea înțelege teoria mesianică a scriitorului privitoare la misiunea istorică a unor *popoare predestinate* care au dreptul la o viață superioară (în acest caz fiind vorba de națiunea rusă)? Potrivit concepției care stă la baza romanului *Crimă și pedeapsă* este respinsă ideea existenței a două categorii de indivizi, unii „inferiori”, iar alții „superiori”. În esență, același refuz se află și în atitudinea antitotalitară exprimată în narațiunea *Marele Inchizitor*. Dacă însă citim articolul *Visul de împăcare în afara științei*, publicat în 1877, deci în intervalul dintre apariția romanelor *Crimă și pedeapsă* și *Frații Karamazov*, articol în care se vorbește cu atâta pasiune despre menirea istorică a Rusiei, trebuie să presupunem că, fără să-și dea seama, Dostoievski admitea „crima colectivă”. Cum altfel ar recunoaște *popoarele nepredestinate* dreptul la supremație și

---

⁵² F. Dostoievski, *Opere*, vol. V, traducere de Stefana Velisar Teodoranu și Isabella Dumbravă, București, 1969, p. 245.

predestinare altor *popoare superioare*? Și, cu toate că Dostoievski ne asigură că rușii își vor îndeplini misiunea nu cu ajutorul săbiilor, ci al iubirii, experiența omenirii demonstrează că până și cele mai blânde doctrine au apelat adesea la săbii pentru a-și dovedi superioritatea.

Raskolnikov își păstrează convingerile până după condamnarea la ocnă. Însă, în timpul pedepsei, se produce „schimbarea la față” a personajului: el își dă seama de greșeala săvârșită, abandonează ateismul și devine un bun creștin. Lui Raskolnikov eroarea i se revelează prin suferință. Momentul de vârf al crizei de conștiință este coșmarul pe care îl are, bolnav fiind, în surghiun. Delirând, vedea cum lumea întregă fusese invadată de o molimă înfricoșătoare, molima gândirii raționale, adică o stare de nebunie și debusolare morală aducătoare de haos și distrugeri:

Apăruseră niște trichine noi, niște ființe microscopice care pătrundeau în corpul omului. Aceste ființe erau înzestrate cu rațiune și voință. Oamenii în corpul cărora pătrundeau turbau și își pierdeau mințile. Și cu toate acestea, niciodată, niciodată oamenii nu s-au considerat atât de inteligenți și de siguri de adevărul lor ca cei atinși de boală. Li se părea că niciodată nu au existat verdicte, deducții științifice, convingeri morale și credințe mai neclintite ca ale lor. Sate întregi, orașe întregi popoare întregi se molipseau și cădeau pradă nebuliei. [...] Oamenii nu mai știau să judece ce este bine și ce este rău. Nu știau pe cine să condamne și pe cine să achite. Se omorau între ei într-o furie absurdă. Se adunau în armate, dar armatele acestea, pornind în campanie, începeau să se destrame, rândurile se desfăceau, ostașii se năpusteau unii împotriva altora, se tăiau, se sfârtecau și se mâncau între ai. În orașe, zile întregi suna clopotul de alarmă; erau chemați toți, dar cine chema și pentru ce chema nu știa nimeni...⁵³

Raționalismul exclusivist și exagerat va duce, conform acestei intuiții a lui Raskolnikov, la un marasm apocaliptic general. De altfel, gândirea filozofică rusă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea este obsedată de ideea unei apropiate apocalipse.

Dostoievski prezintă cititorului său două proiecții în lumea viitorului numai aparent opuse, în fapt, complementare. În *Crimă și pedeapsă* înfățișează posibilul dezastru provocat de rațiune, iar în *Visul unui om ridicol* starea de fericire pe care omenirea ar dobândi-o dacă ar abandona calea rațiunii și ar alege, pur și simplu calea trăirii; sau, cum se spune în epilogul romanului *Crimă și pedeapsă*, Raskolnikov ajunsese, prin suferință, la starea fericită prin care „viața înlocuise judecata”.

În coșmarul lui Raskolnikov se conturase ideea fundamentală din care se va naște romanul *Demonii* (1871). Demonia unora dintre personajele acestui roman nu este altceva decât starea de necredință. Personajele atinse de boala ateismului apar ca niște indivizi cu vocația răului și a crimei, incendiatori, anarhiști, care vor cu orice preț să destabilizeze ordinea și organismul social pentru a pune mâna pe putere, niște aventurieri și dezrădăcinați, rupti de solul regenerator al patriei etc. Dacă Raskolnikov este un teoretician al crimei, în *Demonii* inginerul Kirillov este un teoretician al sinuciderii. El compune abracadabranta teorie, după care, negând pe Dumnezeu, omul își cucerește adevărata libertate, nu mai este stăpânit, ci stăpân, singurul său stăpân, și suprema dovadă a libertății sale este sinuciderea. Orice om care a ajuns la convingerea

---

⁵³ *Ibidem*, p. 510-511.

inexistenței Ființei Supreme trebuie să-și pună capăt zilelor. „Nu înțeleg cum a putut până acum un ateu, știind că nu există Dumnezeu, să nu se omoare imediat”⁵⁴.

Dostoievski este, în fond, un raționalist credincios. El își construiește personajele cu luciditate raționalistă, înzestrându-le, pe lângă temperament și caracter, și cu idei. Am putea să le numim prea bine personaje-concept, pentru că fiecare dintre ele reprezintă o idee desprinsă din concepția generală a scriitorului; de unde și relativa ușurință în etichetarea lor. Mai toate se confesează, duc discuții aprinse pe teme de importanță capitală și astfel se autocaracterizează.

În cazul povestirii *Însemnări din subterană* (1864), în prima parte a acesteia, avem de-a face cu un veritabil expozeu filozofic pe diverse teme privind condiția umană, civilizația, știința, rațiunea, utopia. Naratorul anonim este un ipohondru și un ratat ce trăiește, după propriile lui spuse, într-un „bârlog”, un loc de reclusiune voită provocată de incapacitatea lui de a comunica cu oamenii din preajmă, așa cum rezultă din cea de a doua parte a narațiunii ce reprezintă o ilustrare a ideii, exprimate la început, despre firea capricioasă a omului și despre caracterul imprevizibil al actelor sale. El narează într-o permanentă stare de exaltare, polemizând cu ideile vremii. Ipohondria și paradoxurile sale nu-l pot însă deruta pe cititorul atent al întregii opere dostoievskiene compuse după întoarcerea din surghiunul siberian. În polemicile, refuzurile și opțiunile povestitorului anonim recunoaștem acele atitudini principiale care l-au călăuzit pe scriitorul rus în creația sa ulterioară. Dar, firește, nu tot ce afirmă povestitorul poate fi pus pe seama lui Dostoievski; avem în vedere modul cum a procedat Lev Șestov, atribuindu-i autorului aserțiunea după care „omul inteligent are obligația să fie prin excelență fără caracter; iar omul de caracter, omul de acțiune trebuie să fie prin excelență o ființă mărginită”. Aceasta ar însemna să-i atribuim operei lui Dostoievski un caracter amoral, ceea ce ar fi neadevărat.

Șarja contra științei și rațiunii, care este unul din miezurile de foc ale textului, ar putea da naștere la o gravă neînțelegere, dacă n-am interpreta-o nu în plan general, ci în cel al ontologicului. Este vorba de condiția umană și de viitorul ei. În paradoxurile care aparțin lui Dostoievski (deși sunt rostite de personajul narator) nu este vorba de negarea matematicii, iar afirmații ca „doi ori doi fac patru înseamnă începutul morții” sau „doi ori doi fac patru este un lucru excelent; dar, dacă e să laudăm tot, vă voi spune că uneori doi ori doi fac cinci este o chestie fermecătoare”⁵⁵ – nu înseamnă altceva decât că Dostoievski se împotriva „matematizării” vieții omului în societate, reducerii ființei doar la o singură dimensiune, cea rațională, a îngrădirii însușirii volitive, adică a libertății omului, a libertății de a-și dori sau a vrea ceva oricât de stupid sau de absurd ar părea. O ordine socială perfect pusă la punct ar răpi omului voința, capriciile, aventura, diversele peripeții:

Atunci, susțineți domniile voastre, știința însăși îl va învăța pe om [...] că, în realitate el n-are nici voință, nici capricii, cum, de altfel, n-a avut nicicând; că el nu-i, în fond, altceva decât ceva în gen clapa pianului sau butonul orgii; că, în afară de asta, mai există pe lume și legile

⁵⁴ F. Dostoievski, *Demonii*, traducere de Marin Preda și Nicolae Gane, București, 1981, p. 774.

⁵⁵ F. Dostoievski, *Opere*, vol. IV, traducere de Emil Galan și Igor Block, București, 1968, p. 154.

naturii; prin urmare, tot ce face omul nu se datorează câtuși de puțin voinței lui, nu depinde de aceasta, ci de legile naturii. În consecință, este suficient să fie descoperite legile naturii pentru ca omul, nemairăspunzând de faptele sale, să ducă o viață extrem de ușoară. Se înțelege de la sine că atunci faptele omului vor fi inventariate conform acestor legi, matematic, precum un tabel de logaritmi, până la 108000, și vor fi trecute într-o cărțuție; ba mai grozav, vor apărea publicații bine intenționate, de felul dicționarilor enciclopedice de acum, unde totul va fi inventariat și consemnat cu atâta exactitate, încât nici pomeneală nu va mai fi pe lume de aventuri sau peripeții⁵⁶.

Toată această teorie, care pare a fi un extract al antiutopiilor din secolul al XX-lea, se face în numele libertății de voință ce permite hazul, aventura, capriciul etc. etc.

Dacă mie, să zicem, mi s-ar demonstra negru pe alb că, strâmbându-mă nu știu cum la nu știu cine, am făcut-o pentru că nu puteam să n-o fac și de vreme ce trebuia neapărat să mă strâmb cum m-am strâmbat, atunci ce-ar rămâne din mine *liber*, mai ales dacă sunt un om cu carte, cu un pospai de studii? Dacă ajungem aici, atunci mi-aș putea calcula viața pe treizeci de ani înainte. [...] Rațiunea e, indiscutabil, un lucru bun; dar rațiunea nu-i decât rațiune; ea satisface numai însușirea omului de a raționa, pe câtă vreme voința e manifestarea întregii noastre vieți; vreau să spun a întregii vieți omenești, cuprinzând atât rațiunea cât și toate celelalte⁵⁷.

Oricât de lamentabilă ar fi existența umană, viața nu poate fi considerată „o simplă extragere de rădăcină pătrată”.

Îndelunga paradă de argumente contra matemati-zării vieții omului are, în esență, rostul de a demonta mecanismul irațional și utopic al acelor teorii care promiteau omenirii realizarea unei societăți perfecte, a unui „palat de cleștar”. Referirea la palatul de cleștar este o ironie care privește romanul utopic *Ce-i de făcut?* de Cernișevski, apărut cu un an înaintea *Însemnărilor din subterană*, și care făcuse multă valvă. Despre palatul de cleștar se vorbește în capitolul intitulat *Cel de al patrulea vis al Verei Pavlova*. Perfecțiunea organizării sociale i se părea lui Dostoievski contrară naturii umane, păcătoase și dispuse să ia totul în deriziune, avide de libertate:

Și vă întreb: la ce te poți aștepta din partea omului, dacă-i o ființă înzestrată cu asemenea însușiri bizare? Copleșiți-mi-l cu ce-i mai bun pe pământ, afundați-l în fericire până peste cap, de să iasă bulbucii pe suprafața fericirii ca din apă; dați-i o îndeostulare economică de să nu aibă nimic de făcut, doar să doarmă, să înfulece turtă dulce și să asigure continuitatea istoriei universale; ei bine, chiar și atunci, omul, nu numai de ingrat ce-i, numai așa, din spirit de contradicție, tot o să vă trântescă vreo potlogărie. Chiar riscând să renunțe la turta dulce va dori într-adins cine știe ce păguboasă aiureală. [...] Domniile voastre credeți în edificiul de cleștar pe veci indestructibil; adică într-un edificiu în fața căruia nici pe furiș n-o să ne încumetăm a scoate limba, ori a schița vreo altă strâmbătură nerespectuoasă. Mie poate tocmai de aceea îmi inspiră teamă edificiul dumneavoastră; pentru că-i de cleștar, pentru că-i pe veci indestructibil și pentru că n-o să-l pot lua peste picior nici măcar pe furiș⁵⁸.

Argumentația asiduă a lui Dostoievski mai vrea să demonstreze imposibilitatea realizării aceluia palat de cleștar nu numai prin firea iremediabil

---

⁵⁶ *Ibidem*, p. 146.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 148-149.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 151.

capricioasă a individului, ci și prin aceea că omul are o înclinație bizară spre distrugere și haos:

Indiscutabil, omului îi place să creeze și să deschidă drumuri. Dar oare de ce i-o fi plăcând până la patimă distrugerea și haosul? Nu cumva îi plac atât de mult și distrugerea și haosul (nu încape vorbă că uneori îi plac tare-tare mult), pentru că, instinctiv, se teme el însuși ca nu cumva să-și atingă țelul, ca nu cumva să desăvârșească edificiul pe care-l făurește? Lui, poate, mai știi, edificiul îi place mai mult de departe, nu și de aproape; poate-i place doar să-l făurească nu și să stea în el...⁵⁹

Cu alte cuvinte, toate încercările de a aduce Utopia pe pământ sunt sortite eșecului, mai ales când aceste încercări veneau din partea socialiștilor și a revoluționarilor cu arma în mână, fiindcă, să ne amintim că și Dostoievski avea propria-i credință fermă că iubirea va aduce totuși o împăcare între oameni. Că semănătorul acestei iubiri va fi poporul rus în fruntea celorlalte popoare slave era o idee romantică și tot atât de naivă, precum utopia lui Cernîșevski.

Împăcarea în afara științei este visul care îl animă pe Dostoievski nu numai ca eseist, ci și ca prozator. Eliminând prezumția că știința este atotputernică în sfera existenței, omului îi rămâne drept călăuză sigură inima. Inima este aceea care pătimește în pieptul personajelor dostoievskiene; ea este trecută prin caznele Gheenei și purgatoriului vieții pentru a se cunoaște pe sine și a birui. Doctrina trăirii cu riscul erorii și al păcatului, dar și a iertării și îndreptării a starețului Zosima, și nu asprimea dogmatică și abstenența profesate de călugărul Ferapont – ambii personaje din *Frații Karamazov* – reprezintă calea spre mântuire și triumf moral; a trăi printre oameni și a parcurge experiența vieții și nu în izolare sau mortificarea pornirilor firești stă sensul existenței. Lev Șestov scria: „Zosima dădea sfaturi, trata bolnavi, făcea pomeni, consola. Ferapont exorciza”⁶⁰. Dar Șestov greșea atunci când considera că „Dostoievski, ca publicist, repetă de fapt discursurile și actele lui Zosima și Ferapont”⁶¹. Adevărul este exact invers; mai întâi a fost publicistul și abia în al doilea rând opera cu personajele sale, mai ales dacă se face referire la *Frații Karamazov* care este ultimul roman publicat de Dostoievski.

Doctrina slavofilă, cu accent pe „spiritul rus”, se insinuează și în suferințele pe care le îndură personajul dostoievskian, prezentat adesea ca un dedublat reflectând în plan psihic conflictul major din sânul societății ruse între adepții conservării tradițiilor rusești și partizanii înnoirilor în sensul apropierii de civilizația europeană. În cazul compor-tamentului personajelor dostoievskiene, acest conflict ia și forma opoziției dintre simțirea creștin-ortodoxă și ateism, între inima rusească generoasă și inima popoarelor occidentale împotmolită în materialism meschin. Despre dedublare vorbește Nikolai Berdiaev în *Filozofia lui Dostoievski*, apreciind că

libertatea nemărginită și deșartă, care se preschimbă în liber arbitru, răufăcătoare și atee, nu poate înfăptui actul opțiunii, ea se desface în părți opuse. De aceea, omul se dedublează, iau

⁵⁹ *Ibidem*, p. 153.

⁶⁰ Lev Șestov, *Revelațiile morții (Dostoievski și Tolstoi)*, traducere de Smaranda Cosmin, Iași, 1993, p. 90.

⁶¹ *Ibidem*, p. 91.

naștere două euri, personalitatea se scindează: Raskolnikov, Stavroghin, Versilov, Ivan Karamazov dunt dedublați, scindați. Și-au pierdut integritatea personalității, duc o viață dublă⁶².

Singurul lucru inexact în această apreciere este că personajul dostoievskian care a ales calea libertății nemărginite și deșarte, atee etc. nu este capabil de a înfăptui opțiunea între bine și rău, între raționalismul ateu și credință. Raskolnikov, de exemplu, ajunge la opțiunea pentru bine și adevăr prin suferință. Iar sinuciderea altor personaje, ca Stavroghin sau Ivan Karamazov, chiar dacă nu este opțiunea pe care o are în vedere Berdiaev, reprezintă măcar eșecul căutării adevăratei opțiuni.

Așa cum o spune Dostoievski în eseul său despre Pușkin, pentru ca oamenii să ajungă la o împăcare generală ideală, adică la starea de fericire utopică în care scriitorul credea, este nevoie de o inimă mare, cum putea să fie numai inima rusească, cea capabilă de dragoste nemărginită, generoasă până la uitarea de sine și sacrificiu total. A suferi și a te sacrifica este o trăsătură esențială care definește comportamentul de un altruism ieșit din comun al multora dintre personajele dostoiev-skiene. Toată opera scriitorului rus este o pledoarie pentru iubirea de oameni, sacrificiu, iertare, umilință, aneanti-zarea orgoliului, a vanităților de orice fel. Impresia colosală pe care o lasă prințul Mișkin din *Idiotul* provine, ca și în cazul lui Alioșa Karamazov, din absența totală a amorului propriu. Tocmai de aceea este considerat idiot de cei din anturajul său, deoarece îi lipsește această dimensiune a spiritului; datorită acestei lipse, el este automat eliminat din sfera normalității.

Printr-un șir de sacrificii altruiste se explică și complicata rețea de relații dintre eroii romanelor *Crimă și pedeapsă*, *Adolescentul* sau *Frații Karamazov*. Raskol-nikov ucide nu numai în virtutea teoriei dreptului la crimă al omului superior, ci și pentru a scăpa de mizerie pe sora și pe mama sa. El are în cap o idee de împrumut, occidentalistă și atee, dar în piept o inimă rusească. Mama și sora sa Dunia îi trimit toate neînsemnatele lor economii, ba se și îndatorează pentru a-l ajuta să-și termine studiile universitare. La rândul său, Raskolnikov ajută familia Marmeladov, ajunsă la limita cea mai de jos a mizeriei materiale și morale. Sonia Marmeladova, cu sinceră recunoștință, dar și din iubire, își sacrifică apoi toată viața pentru Raskolnikov, pe care îl urmează în lungul său surghiun în Siberia. Chiar și acel demonic Svidrigailov, care nu ezită să recurgă la intrigă și șantaj murdar pentru a se căsători cu Dunia, ascunde într-un ungher al sufletului sentimente generoase, dovedite prin darurile pe care le împarte înainte de a se sinucide, ca și prin iubirea sinceră, pătimașă pentru Dunia. În felul său, Svidrigailov este un dedublat, purtând în piept două inimi: una străină, în stare să facă rău, alta rusească, firește, plină de generozitate.

În *Frații Karamazov*, Alioșa se frământă și suferă pentru a-și salva familia pe cale de a se destrăma. Dmitri Karamazov (Mitea) nutrește o dragoste pătimașă, răscoli-toare pentru Grușenka care, la rândul ei, iubea pe un altul. Cu toate acestea, pentru ea Mitea Karamazov este gata să accepte orice sacrificiu, oricât de umilitor ar fi. Ar accepta-o chiar și ca pe o soție adulteră, numai să se afle mereu în preajma ei, fie și umilit, purtându-se ca un servitor al ei. El își face următoarea socoteală: „Să mă însor cu ea dacă m-o socoti vrednic să-i fiu

⁶² Nikolai Berdiaev, *Filozofia lui Dostoievski*, traducere de Radu Părpă-ută, Iași, 1992, p. 70.

bărbat, iar, dacă i-o veni amantul, am să ies frumușel din iatac. Am să spăl frumușel galoșii amicilor ei, am să aprind samovarul, am să alerg la băcănie după târguieli...” Amorul propriu nu are nici o importanță la personajele dostoievskiene în pieptul cărora bate o inimă cu adevărat mare, „rusească”; vanitatea este apanajul exclusiv al diverșilor „demonizați” de idei străine. Să mai amintim și de suferințele trăite într-o deplină smerenie de Katerina Ivanovna, care îl iubește neîmpărtășit pe Mitea. Și, în fine, de sacrificiul Grușenkăi, care, repetând gestul Soniei Marmeladova, îl urmează pe Mitea în surghiun.

La capătul acestor rânduri despre gândirea lui Dostoievski și proiecția ei în structura romanelor și a povestirilor sale e bine să precizăm că scriitorul rus era împotriva unui anume tip de utopie, cea socialistă (raționalistă și atee, de sorginte „occidentală”) pe care o prezenta drept o antiutopie, adică ceva ce ar trebui să provoace groaza, dar el însuși avea crezul său, convingerile sale nu mai puțin utopice în ce privește lumea viitoare. Acest crez era, precum am văzut, încrederea că Rusia cu spiritul ei specific ar urma să salveze omenirea de la decăderea pe care el o considera inevitabilă, judecând după modul cum evoluase până atunci cultura și civilizația occidentală. Inima rusească „atotcuprinzătoare” ar fi Corabia lui Noe salvatoare... Dar, după cum afirmă Berdiaev în cu totul altă ordine de idei, „niciodată nu se adeverește ce se presupune în utopii”⁶³. Un adevăr de neclintit, cel puțin până în momentele pe care le trăim noi.

---

⁶³ *Ibidem*, p. 84.